

Fig. 1. Kirken i landskabet set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The church in the landscape seen from the south.*

BRAMDRUP KIRKE

BRUSK HERRED

Stednavnet Bramdrup optræder første gang i Kong Valdemars Jordebog 1231 («Bramthorp».¹ I Ribe Oldemoders kirkeliste fra o. 1376–89 figurerer kirken under Brusk Herred med en afgift på 4 skilling sterling; det typiske beløb for kirkerne i Almind Syssel. Ved landehjælpen 1524–26 betalte Bramdrup 10 mark; et beløb lidt under gennemsnittet for Ribe Stifts kirker.² 1580 fik sognepræsten, Hans Kneus, et halvt læst korn årligt fra Koldinghus som kompensation for, at to marker, han hidtil havde modtaget tiende fra, dels var blevet tillagt Koldinghus, dels omlagt til græsning.³ 1636 fik Harte og Bramdrups sognepræst Niels Simensen bevilget Kronens part af de to kirkers korntiende, hvilket dog først skulle træde i kraft, når den nuværende fæster døde.⁴ 1648 var kirken i så dårlig stand, at de øvrige kirker i Brusk, Holmans, Elbo og Andst herreder måtte bidrage til reparationerne.⁵ Året efter oplyser sognepræst Mads Olufsen, at Harte og Bramdrup kir-

ker 'altid har været de to ringeste sogne i Brusk Herred'.⁶ Kirkens faste indtægter på denne tid fremgår af regnskabet 1669–70 og beløb sig til 10 rdlr., 2 ørter og 16 skilling, hvoraf hovedparten kom fra korntienden, der på det tidspunkt var bortfæstet for 9 rdlr., 2 ørter og 32 skilling.⁷ 1687 var midlerne atter knappe, og kirkeværgerne søgte det kongelige skatkammer om støtte,⁸ da kirken trængte til at blive repareret.

1872 var det nødvendigt at iværksætte en større reparation af både bygning og dele af inventaret, hvilket 1873 resulterede i en plan om at restaurere kirken over de følgende fem år.⁹ Projektet voksede imidlertid, og 1877 arbejdede man i stedet mod at ombygge koret og samtidig forlænge kirken.⁹ Heller ikke dette var sagens afslutning, og 1879 blev det godkendt at rive hele kirken på nær tårnet ned og opføre en ny.⁹ Dette arbejde satte man i gang i foråret 1880.⁹ Kirken blev genindviet 28. november 1880.

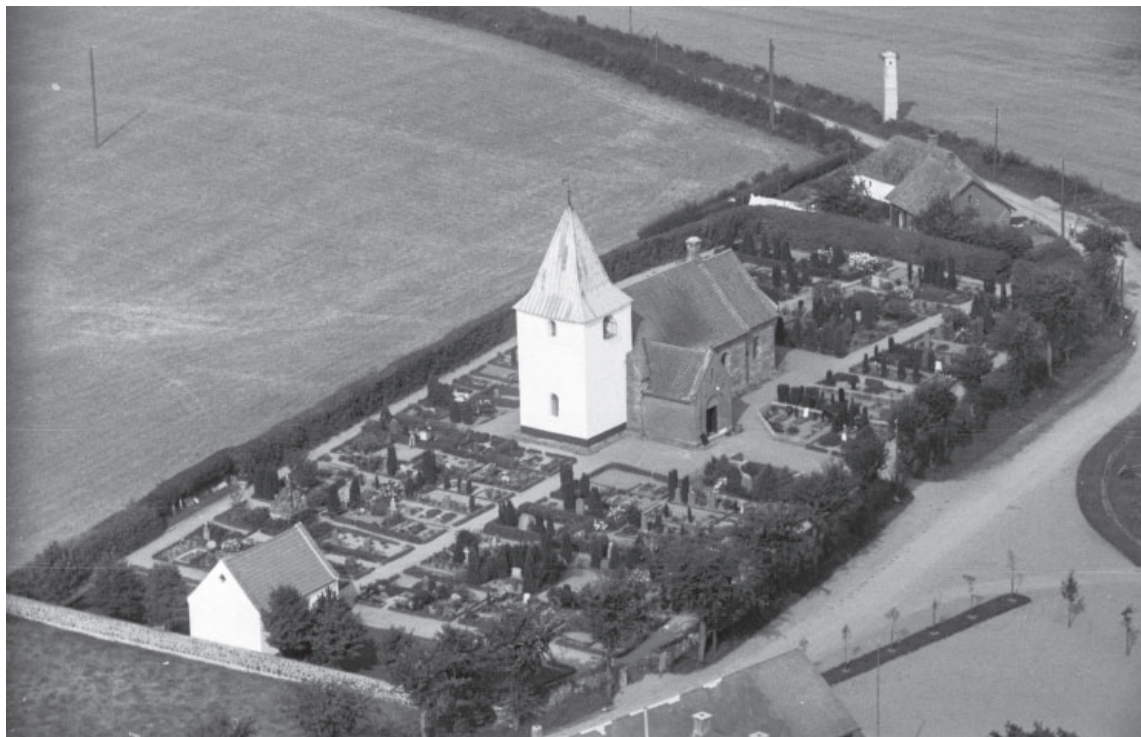

Fig. 2. Luftfotografi af kirken set fra sydvest. Aalborg Luftfoto 1948-52. I KB. – Aerial photo of the church seen from the southwest.

1979 søgte man sammen med Harte Kirkes menighedsråd om oprettelse af et kapellani i Bramdrup.¹⁰ Stillingen blev 1981 ændret fra residerende kapellan til egentlig sognepræst. Bramdrup var *anneks* til Harte Kirke siden i al fald reformationen 1536 og frem til 1994, da Bramdrup blev et selvstændigt sogn.¹¹

Ejerforhold. Kirken lå under Koldinghus Rytterdistrikt frem til 30. maj 1765, da den blev solgt til Christian Cornelius Eilschou, Kolding, på auktioner over ryttergodset.¹² 1. september 1794 anskaffede sognefolkene kirken på Christian Cornelius Eilschou og hustru Anna Flys auktion.¹³ Kirken overgik til selveje 1908.¹⁴

Anneksforhold. Bramdrup var anneks til Harte Kirke frem til 1981 (jf. s. 4232).¹⁵ Forholdet er nævnt første gang i kilderne 1566, da »Sognepræsten til Hart og Bramdrup Sogne« klagede over, at bonden Niels Hansen beboede præstegården i Påby, mens han selv var nødt til at bo i Kolding.¹⁶

Helligkilde, kaldet Mariekilden, ligger ved Skovmølle dammen nær 'Marielund'. Frem til 1860'erne blev kilden søgt midsommersaften af syge, da den mentes at have helbredende virkning, og i øvrigt at kilden kunne få den, man var forelsket i, til at gengælde ens kærlighed, hvis blot man drak af vandet samtidig.¹⁷

Arkæologiske undersøgelser. 2018 og 2024 udførtes i forbindelse med kirkens udvidelse undersøgelser af

både apsis- og korfundamentet fra 1880, skibets romanske fundamenter samt området umiddelbart øst for apsis.¹⁸

Bramdrup Kirke er opført nordligt i den gamle landsby ved Nørregyde, lige over for landsbyens torv. Bramdrup er siden 1950 vokset sammen med Bramdrupdam nordvest derfor, men kirken ligger stadig ret åbent, idet den omgives af det gamle landsbytorv mod syd og plæner, der strækker sig fra nordøst til sydvest; vest for kirken er præstegården opført på dette areal.

Kirkegården er omtrent kvadratisk som følge af en lille udvidelse 1941 (117 m²)¹⁰ og en markant udvidelse 1974, da 8.700 m² blev føjet til mod nord.¹⁰ Den oprindelige kirkegård er stadig aftegnet i form af den brede midtergang, der separerer de ældre arealer fra tilføjelserne. Kirkegården blev planeret 1859-60 og derefter nyindrettet med regulerede gravsteder og nye gangstier.⁹ På de ukendtes grav er opstillet et monument udført af stenhugger Lars Forsberg 1981.¹⁰ En i lav dybde

liggende, 'stor massebegravelse', hvor de begravede var nedlagt i kalk, blev ved kirkens restaurering 1963 registreret umiddelbart øst for apsis (jf. note 18).

Beplantning. 1923 blev træerne på kirkegårdens østside stævned i højde med kirkediget, mens to gamle træer mod syd og et enkelt mod nord blev helt fældet.¹⁰

Kirkegården *hegnes* af et lavt kampestensdige. Dette står med klippet græsbeplantning på den gamle del, mens der er plantet buske på diget om udvidelsen. †*Hegn.* 1700 var både den søndre port og låge ganske ødelagt og måtte repareres.¹⁹ 1866 skulle 33 favne af muren omsættes 'fra det sydøstlige hjørne på søndre side forbi indgangsporten'.⁹

Hovedindgangen er placeret mod syd og omfatter en smal dobbeltflojet køreport med flankerende fodgængerindgange, alle med stakitlåger af jern, hvis stænger slutter i krabbeblade og hænger fra slanke søjler med kugleformet topstykke. I kirkegårdens sydvestre hjørne er en nyere køreindgang med dobbelte stakitlåger af jern hængt i jernstolper, og mod præstegården vest for kirken er to fodgængerlåger af tilsvarende materiale og udformning. Endelig er der etableret en køreport øst for kirkegårdens midtergang; denne har dobbelte stållåger hængt i rektangulære piller.

†*Indgange.* 1752 skulle to låger udskiftes, og 1763 blev en 'ny kirkeport' forfærdiget.²⁰ 1895

malede man indgangsporten i mørk oliefarve.²¹ Ved nyindretningen af kirkegården 1859–60 flyttedes hovedindgangen fra den vestre ende af søndre dige til den nuværende plads.²²

Bygninger. Ligkapellet fra 1939 er den eneste sekundære bygning på selve kirkegården. Det blev opført efter man indledningsvis ønskede at etablere en vestindgang i tårnet, så våbenhuset kunne omdannes til ligkapel.¹⁰ Det er en grundmuret, pudset bygning, hvis trekantgavl har rundbueblændinger under et kors. Indgangen herunder er rundbuet med et dekorativt vindue i tympanon og dobbelte sparredekorerede fløje. 1978 blev kapellet udvidet mod vest med et graverkontor tegnet af arkitekt Helge Andreasen.¹⁰ Dette blev 1990 omdannet til toiletfaciliteter (arkitekt Jesper Rasmussen).

Umiddelbart vest for kirkegården er præste- og sognegårdene opført 1982 efter tegning af Holm & Andersen Arkitekter, Kolding.¹⁰ Begge er grundmurede, hvidpudsede huse med tag af røde vingetegl, og de er opført som parallelle længer. Præstegården er udvidet mod nord med konfirmandstue. Øst for kirkegården er 1977 etableret et materialhus med plankeværkshegnet forplads.¹⁰

†*Bygninger.* Et materialhus og kulrum skulle indrettes 1904 ved at etablere et lavt halvt tag mod det nordlige kirkegårdsdige.¹⁰ 1964 skulle et toilet hus opføres på kirkegården.¹⁰

Fig. 3. Matrikelkort. 1:10.000. Målt af Andreas Jensen Thinghuus 1821, tegnet af Freerk Oldenburger 2023. – Cadastral map.

Fig. 4. Ydre set fra sydøst. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The exterior seen from the southeast.*

BYGNING

Kirken består af et senmiddelalderligt tårn, der på et tidspunkt efter 1794 blev reduceret i højden. Hertil knytter sig et bygningsanlæg fra 1880 bestående af apsis, kor, skib og våbenhus, alt opført som afløser for en romansk $\dagger$ kirke med eftermiddelalderligt $\dagger$ våbenhus. Granitkvadrene fra den ældre kirke genbruges i den nye bygning. Kirken er orienteret med en let nordlig afvigelse. En udvidelse af kirken, der omfatter en østforlængelse og et depot ved nordsiden påbegyndtes 2024.

Tårn. Kirkens ældste bygningsafsnit udgøres af tårnet, der blev opført i den senere del af middelalderen som en tilføjelse til det langt ældre $\dagger$ skib (s. 4319). Det er anlagt over en kvadratisk, relativ beskeden grundplan og rejser sig i tre stokværk med pyramidespir, dog således at det oprindelige klokkestokværk er forsvundet (jf. ndf.). Udformningen af spiret med genanvendte tagværkskomponenter antyder, at pyramideformen er oprindelig (s. 4300). Kassemurene består af røde

munkesten i munkeskifte omkring en kerne af marksten; teglstenene er opmuret i en lys kalkmørtel med midtridsede fuger. I sydmuren er nederst bevaret en mulig trinsten i den formentlig oprindelige $\dagger$ dør, der på ukendt tidspunkt blev tilmuret (fig. 51). Murværket mod syd og vest er i nogen grad, særligt i den øvre del, skalmuret, mens nordmuren derimod er næsten intakt. Her er de åbne bomhuller for byggestilladsets stikbomme endnu synlige overalt i facaden og delvist i bagmuren (fig. 7-9). Østmuren – velbevaret under skibets tagrejsning – blev opført på den gamle $\dagger$ kirkes vestgavl, efter at sidstnævntes trekantgavl var taget ned.

Tårnrummet, der har fladt, bræddebeklædt bjælkeloft med profillister,²³ åbner sig mod skibet gennem en rundbuet arkade uden kragbånd. Fund af kalkmalerirester (s. 4303) viste, at arkaden er oprindelig, men som alle kirkens øvrige vægge er den nu dækket af et tykt pudslag. Ved en forsøgsvis afbankning af laget 2024, i forbindelse med kir-

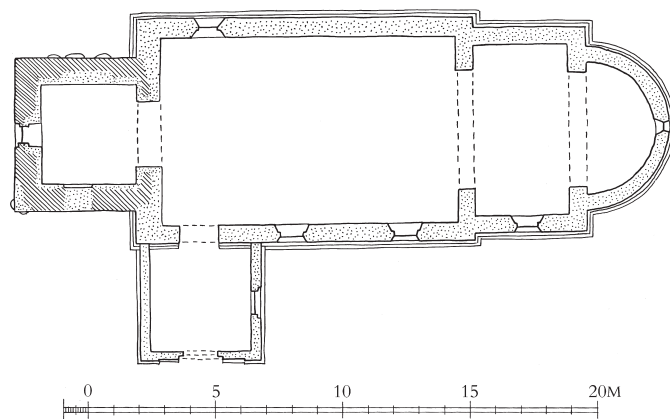

Fig. 5. Plan. 1:300. Målt af S.A.Aakjær og H. Lund 1987, suppleret og tegnet af Anders C. Christensen 2024. Signaturforklaring s. 9.
– Plan. Key on p. 17.

kens ombygning, kunne det konstateres, at man ved opførelsen af den nye kirke 1880 erstattede en god del – ca. 35 cm – af arkadens munkestensmurværket mod skibet med nye sten, således at hele skibets vestvæg må være fornyet (fig. 47). Vinduet i vest har spidsbuet form i den udvidede lysning (fra 1852, jf. ndf.), hvorimod den udvendige, rundbuede halvstensfals muligvis er oprindelig. †Syddøren, af hvilken som ovenfor nævnt er bevaret en udvendig trinsten, var før 1880 bevaret som

en indvendig niche og dækkes nu af en indmuret gravsten (s. 4316).²⁴ I nordvæggen var tillige en godt 2 m bred, helstensdyb †niche.

Ligeløbstrappen ved vestvæggen, der fører til mellemstokværket, er fra 1988, hvor den afløste en svingtrappe med samme placering. Fra mellemstokværket, der ikke har vinduer, er der adgang til skibets loft gennem en nyere anlagt åbning i tårnets østmur og til klokkestokværket via en trappe ved østvæggen. Det øvre stokværk

Fig. 6. Skibets sydøstre hjørnesokkel (s. 4297). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The southeastern corner plinth of the nave.*

er lavt, indrettet til klokkestokværk på et tidspunkt efter Eilschous afhændelse af kirken 1794 (s. 4290), hvor 6 alen (ca. 3,5 m) blev taget af højden.²⁵ Af de sekundære glamhuller er det nordre alene bevaret i oprindelig, middelalderlig form med fladbue og udvendig fals, mens det søndre og vestre udgøres af rundbuede og falsede åbninger med stik af små, nyere mursten. Østmuren

har derimod to fladbuede åbninger, der formentlig daterer sig til o. 1880, hvor den nye kirke fik en højere tagrejsning (jf. fig. 4). De to åbninger har dog ældre belæg, eftersom spor af to tættere siddende $\dagger$ glamhuller er synlige mod det indre, men disse var dog tilmurede allerede før ombygningen. I murkronen er der under sugfjælen gennemgående bomhuller til hængestillads.

Fig. 7. Tårnet set fra nord (s. 4292). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The tower seen from the north.*

Apsis, kor, skib og våbenhus. Den nyopførte kirke, der blev indviet 28. nov. 1880, og som på nær tårnet omfatter hele den stående bygning, blev opført efter tegning af murermester S. L. Gynther, Kolding, under opsyn af den kongelige bygningsinspektør L.A. Winstrup.²⁶ Gynther var i perioden Winstrups foretrukne mand i en række lignende projekter, herunder ombygningen af Dalby Kirke

1873 (Nørre Tyrstrup Herred) og senere kirkerne i Skærup (s. 3955) og Almind (Brusk Herred), opført henholdsvis 1883 og 1887.

Forslaget om nybygningen af Bramdrup Kirke var fremsat af kirkevægerne 1877 som kulmination på de forberedelser på vedligeholdelsesarbejder, der var igangsat allerede 1872 (s. 4319). 1878 var man så langt, at Winstrup og Gynther

Fig. 8. Tårnet set fra vest (s. 4292). Foto Arnold Mikkelsen 2023. — *The tower seen from the west.*

udarbejdede en dokumentation af den gamle kirke (fig. 44 og 46). Året efter gjorde en brand i koret nybyggeriet endnu mere presserende, men nedrivningen blev først – grundet forhandlinger om den nye kirkes udformning og størrelse – effektiviseret i slutningen af maj 1880.

Grundplan. Overordnet set er den nye kirke i grundplanen udført over samme skema som sin romanske forgænger: halvrund apsis i øst, et tværrektangulært kor samt et større, rektangulært skib, hvortil våbenhuset knytter sig ved sydsiden, længst mod vest. I forhold til den gamle kirke er

dimensionerne imidlertid forøget, først og fremmest med det godt 2 m længere og ca. 1 m bredere skib. Kor og apsis, der på grund af skibets udvidelse blev rykket mod øst, blev ikke forlængt, men derimod gjort bredere, koret med ca. 1 m, apsis med 0,5 m. Trods den beskedne udvidelse var resultatet mærkbart, idet skibets indvendige areal blev forøget med ca. 60 %. Heri spiller en ikke uvæsentlig rolle, at murene er tyndere end forgængerens og med en højde, der med tilføjelsen af teglstensgesimsen blev øget fra godt 4 m til 4,4 m.

Fig. 9. Tårnets mellemstokværk set mod nord (s. 4292). Foto Arnold Mikkelsen 2023.
– The middle floor of the tower looking north.

Fig. 10. Tårnets tagkonstruktion set mod nordøst (s. 4300). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The roof construction of the tower looking northeast.*

Materiale og teknik. Byggematerialet i den håndværksmæssigt ganske veludførte kirke består i facaden af de genanvendte, romanske granitkvadre, hvilket, sammen med grundformen, yderligere understreger kirkens middelalderlige fremtoning. Kvadrene – der grundet kirkens udvidelse måtte suppleres med nyhuggede sten – hviler på en

profileret *dobbeltsokkel* med karnis over skråkant (s. 4230, fig. 2) og var fra starten opmuret med brændte fuger, som det endnu ses fra våbenhusets loft. Den ovenfor omtalte undersøgelse af apsisfundamentet (s. 4290) viser, at sidstnævnte består af teglsten svarende til materialet i bagmure, gavle, gesimser og våbenhus, nemlig små, røde

mursten (22×10,5×5 cm) i krydsforbandt. Den udkragende, fem skifter høje formstensgesims består af kvartstaf, retkantet led og øverst hulkant, mens skrågavlne afsluttes af et rulskifte mellem løberskifter. Bagmurene er pudset op og hvidtet, og som nævnt ovenfor blev formentlig hele vestvæggen ommuret (s. 4292).

Våbenhuset, hvis mure hviler på en sokkel med skråkant, har gesimser svarende til hovedkirkens og prydes på sydfacaden af en stor blanding, der afsluttes af en stigende rundbuefrise. Den glatte, blyafdækkede kam, der indtil 1988 var cementeret, støttes ved gavlfoden af kraftige hjørnekonsoller og krones af et topkors af bly (udskiftet 1963).

Vinduer. Fra den gamle kirke er apsidens cirkulære, østvendte vindue med en diameter på blot 36 cm genanvendt. Det består af to sammensatte, retkantede kvadre, der hver har en halvcirkulær udsparring med smig. Kirkens øvrige, rundbuede vinduer med sålbænk af cementplade – på sydsiden ét i koret og to i skibet, mod nord blot et enkelt i skibet længst mod vest – er alle hovedsagelig fremstillet af nyfremstillede kvadre. Det gælder især de kileformede stiksten, hvorimod adskillige af karmenes smigsten synes at være romanske. Korets er lavere end de øvrige.

Døre. Skibets indgangsdør er som forgængerens placeret vestligt i sydmuren. Åbningen er retkantet og mod kirkens indre omfattet af et højt, rundbuet spejl med kalkmalet udsmykning (s. 4303). Våbenhusets dør har samme form og omgives udvendig af et rundbuet og falset spejl med glat tympanon. Sidstnævnte har tilsyneladende altid været hvidtet, muligvis med en form for dekoration (jf. fig. 11).

Indre. Kirken er i det indre opdelt svarende til de enkelte bygningsafsnit, det vil sige med bred, rundbuet apsis- og korbue. Overalt er flade fyrrebjælkelofter, i apsis med pudsede brædder under bjælkerne, mens kor, skib og våbenhus har overliggende bræddelag. De kantprofilerede bjælker støttes i kor og skib af volutsvungne knægte og har centrerede hængeknopper i kirkens længdeakse. Brædderne er ved sammenføjningerne suppleret med profillister.

Taggavlene gennembyrdes af brede, spidsbuede arkader, over triumfinuren med inkorporeret skorsten i nordsiden.

Reparationer og vedligeholdelser. 1700 behøvede tårnfacaderne mod nord og vest reparation,¹⁹ og 1713 var begge de vestre hjørner faldefærdige og behøvede mursten og ankre. Desuden var seks el-

Fig. 11. Ydre set fra sydøst. Ældre foto i NM. – The exterior seen from the southeast.

Fig. 12. Ydre set fra nordøst. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The exterior seen from the northeast.*

ler otte bjælker rådne og måtte udskiftes, såfremt der ikke skulle opstå stor skade.¹⁹

I forbindelse med opførelsen af den nye kirke blev tårnet 1880 underkastet en hovedreparation, der omfattede en skalmuring og opsættelse af nye jernankre.⁹

Ved *istandsættelsen 1963* (arkitekt Helge Andreassen, Vejle) udførtes en række vedligeholdelsesarbejder på mure, vinduer, gesimser og tagbeklædningerne (s. 4301). Indvendig blev dele af inventaret restaureret, tårnrummet inddraget i kirkerummet og et nyt, elektrisk varmeanlæg installeret (s. 4302).¹⁰

1974 er 'etablering af reposer i tårnkonstruktion, stige trin på kongen' nævnt.²⁷ I 1980'erne blev tårntag og vejrhane efterset og 'tårntømmer og murværk' repareret og 'fast stige i spir etableret' (1981).²⁷

En *istandsættelse 1978-79* (arkitekt Helge Andreassen, Vejle)¹⁰ havde som hovedformål at udbedre en række fugtskader indvendig i kirken og i våbenhuset samt at anlægge omfangsdræn. Derudover blev kvadermurværket omfuget og forsatsvinduer opsat i koret, i skibets nordvindue og i tårnet.

Istandsættelsen 1987-89 (arkitekterne S. A. Aakjær og H. Lund, Rødding) omfattede en delvis omlægning af gulvene, tagstenene på nordsiden, oplægning af gulv på loftet med mere.¹⁰ En større renovering af våbenhuset omfattede tillige en udbedring af fugerne og kalkning af facaden. Et par år forinden var en større istandsættelse af tårnets indre og dets tagværk (s. 4300) foretaget (Holm & Andersen arkitekter, Kolding).

Udvidelse 2024-26. En ombygning af kirken (R Arkitekter, Odense), hvorved kor og apsis

blev revet ned og en østforlængelse samt en depotudbygning på skibets nordside blev anlagt, påbegyndtes 2024 (fig. 13–14, jf. s. 4304).

Gulve. Gulvene i kor og skib består af oktogonale, gule fliser med mellemliggende, små kvadratiske og sorte sten. Plankegulv forefindes i apsis, inden for knæfaldet, under stolene og siden 1988, hvor også skibets plankegulv blev fornyet, tillige i tårnrummet. Våbenhusets gulv består af diagonalt lagte, røde og gule, kvadratiske fliser i skaktavlmønster. På loftet ligger eksemplarer af de oktagonale fliser, påstemplet indskriften »DITHMER« (Rendbjerg Teglværk, Broager, virkede 1783–1928),²⁸ samt af de kvadratiske gule og røde fliser med betegnelsen »EBELING/ EGENSUND« (Prinzenhof Teglværk, Egersund, nedlagt 1917).²⁹

†*Gulve.* Kirken blev 1885, kun fem år efter opførelsen, genstand for et kraftigt svampeangreb, hvorunder gulvene under stolene og foran alteret måtte nylægges på beton og asfalt.³⁰ Plankegulvene var ferniserede før 1988, hvor tårnets gulv var belagt med mursten.

Vinduer. Skibets vinduer har oprindelige støbejernsrammer, der underopdeles af rudestillede sprosser. Korvinduet har dog blot rudestillede

sprosser med to vandrette forstærkninger. Det spidsbuede tårnvindue med forsats har retvinklede sprosser og øverst krydsende buer.

Tagværker. Tårnets øvre afslutning udgøres af et tagværk af form som en firsidet, opskalket pyramide, hvoraf flere komponenter af egetræ muligvis er middelalderlige (fig. 10). Større omsætninger, senest 1987, har dog medført, at en stor del er udskiftet og suppleret med fyrretømmer, herunder alle fire gratspær.³¹

Konstruktionens hovedelement er en godt 8 m høj kongestolpe, der nu er udført som hængesøjle støttet af skråstivere i både loftsrum og klokkestokværk. Kongen har affasede hjørner med ottekantet tværsnit, hvorved et tilsvarende antal spær – gratspærne samt de fire midterspær – er samlet om kongens top. Yderligere er i alt 16 skiftespær taktfast fordelt herimellem. En række borede og jævnt fordelte huller i kongestolpen kan – såfremt de er af ældre dato – være spor af en interimistisk stige, anvendt af håndværkerne i forbindelse med rejsningen af spiret. I hullerne har været indstukket stokke, der har dannet trin i stigen, jævnfør lignende forhold i tårnspiret fra o. 1470 i Vor Frue Kirke i Assens (DK Odense

Fig. 13. Visualisering af kirken efter ombygningen 2024–26. – R Arkitekter 2024. – Visualisation of the church after renovation in 2024–26.

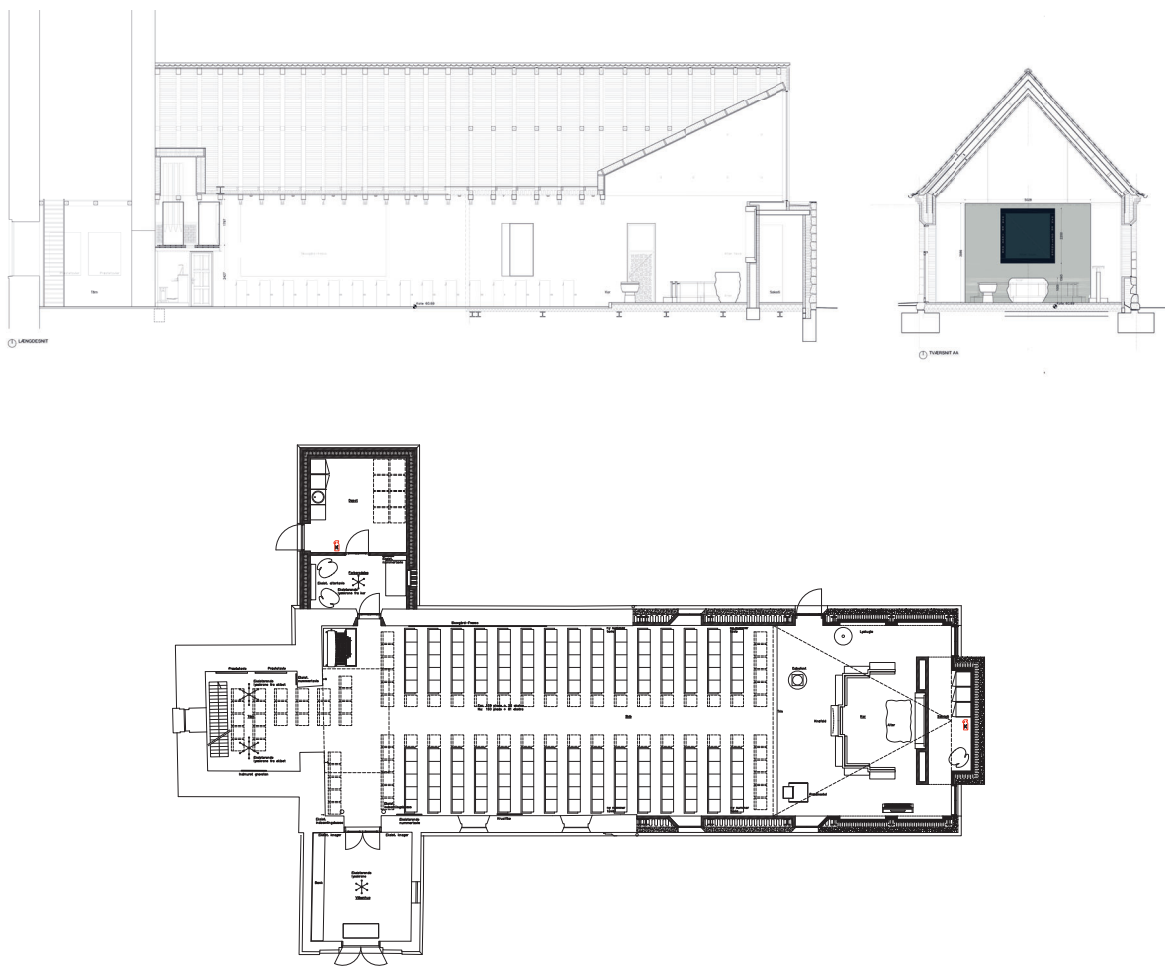

Fig. 14a-c. Længde- og tværsnit samt plan af udvidet kirke. 1:300. R Arkitekter 2024. – *Longitudinal and cross section and plan of extended church.*

2509). Spor efter en tidligere $\dagger$ afstivning giver sig til kende ved taphuller på kongen og bladudsparinger på de omplacerede skiftespær. 1867 blev spirets kongestolpe 'afstivet' og fire bjælker i 'tårnmuren' (ankerbjælker?) udskiftet.⁹

Apsis, kor, skib og våbenhus har oprindelige fyrretagværker, i kor og skib med spærfag bestående af bindbjælke, hanebånd og lange, skrå stivere, i våbenhuset blot med hanebånd.

Klokekestolen, af egetømmer, består af to krydsafstivede fag, opstillet og forankret i søndre glamlul.

Tagbeklædning. Apsis har blytag fra 1963, jf. en indskriftsplate på sydsiden med ordlyden »C H Michaelsen/ 1963/ Hvidbjerg«. Kor, skib og

våbenhus er belagt med røde vingetegl, hvoraf nordsidens er fra 1988. Tårnet har blytag, der ifølge en indskrift er fornyet 2001: »C H Michaelsen /2001 /Hvidbjerg«.

$\dagger$ *Tagbeklædning.* Apsis var oprindeligt beklædt med zink indtil restaureringen 1963, hvor også tårnets blytag blev omlagt. 1723 trængte spirets blybeklædning til reparation,³² og på vestsiden havde blyet 1809 løsnat sig på grund af blæst.³³ 1811 blev hele tårntaget omlagt.³³

Farveholdning. Apsis, kor og skib står i blank mur, mens tårn og våbenhus er hvidkalkede med sortmalede sokler. Indvendig er væggene hvidpudsede, brædder og bjælker gråmalede. Våbenhuset stod indtil 1989 i blank mur (jf. fig. 11).

Fig. 15. Tårnets vindfløj (s. 4302). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The weather vane of the tower.*

Opvarmning. Kirken opvarmes af et elvarmeanlæg fra 1963 (Vesta, Kbh.), renoveret 1988.

†*Opvarmning.* Bygningen blev ved opførelsen forsynet med en kakkellovn i korets nordvestre hjørne. Ovnens skulle 1889 bringes i 'anstændig' stand.²¹ 1909 afsattes midler til indkøb af et nyt varmeapparat,³⁴ og 1923 var der forhandling om anskaffelse af en ny kakkellovn.³⁵ Den gamle skorsten blev nedtaget 1963, hvor korets kakkellovn blev afmonteret og det nye anlæg opsat.²⁵

Elektricitet. De første elektriske installationer blev tilkoblet 1912 og fornyet o. 1923.³⁶

Vindfløj. En fløjstang over tårnspiret bærer en fliget fane med initialerne »CCE:AF.« og årstallet »1765«; stangen har forneden en kugle og afsluttes øverst af et kors (jf. fig. 15). Årstallet angiver tidspunktet for opsætningen, der skete på bekostning af kirkens nye ejer, apoteker Christian Cornelius Eilschou i Kolding, hvis navn sammen med hustruens, Anna Flye, danner baggrund for initialerne.³⁷ Fløjen blev restaureret 1963 af smeden i Bramdrup og var 1982 medtaget af rust.¹⁰

Fig. 16. Gudslammet. Kalkmalet udsmykning, 1917, over syddøren (s. 4303). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The Lamb of God. Fresco, 1917, above south door.*

Fig. 17. Den barmhjertige samaritaner. Kalkmalet udsmykning, 1917, på skibets nordvæg (s. 4303). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The good Samaritan. Fresco, 1917, on north wall of the nave.*

KALKMALERIER

To freskoer på henholdsvis *skibets nordvæg* og *over syddøren* er begge skabt af Niels Skovgaard 1917, sidstnævnte dog malet af sønnen Hjalte (fig. 16-17).³⁸ Malerierne skænkedes af daværende kirkeværge, gårdejer H. Thorning.³⁹

1) Nordvæggens fremstilling, der kunstnerisk set udgør et højdepunkt i Niels Skovgaards virke, viser lignelsen om den barmhjertige samaritaner (Luk. 10,25). Det store maleri, der måler 315×545 cm, strækker sig fra stolestadernes vægpanel og til loftets bræddelag, i nederste venstre hjørne med kunstnerens sammenskrevne initialer og udførelsesåret: »NSk 1917«. Motivet er iscenesat i et åbent og goldt ørkenlandskab under en himmel med mørke uvejrsskyer. Samaritaneren, der har overladt sit ridedyr til den sårede, støtter den tilskadekomne, hvis arm og hoved hviler på samari-

tanerens skulder. Yderst til højre er præsten og le-vitten, der ikke viste barmhjertighed, i det fjerne på vej ud af billedet. Farvevalget er karakteriseret af matte jordfarver i hovedsagelig brune, grå og grønne nuancer.

Maleriet, der med sin størrelse og placering dominerer kirkerummet, beror på en lang række forarbejder, hvor kunstneren især arbejdede med de to hovedpersoner, der udstråler et intenst nærvær med udgangspunkt i samaritanerens barmhjertighed.

2) (Fig. 16). I det rundbuede spejl over syddøren ses på en blomstereng under blå himmel Gudslammet med korsglorie og Dannebrogsgfane. Begge malerier restaureret 1963 (Ingolf Røjebæk) og 1974.⁴⁰

† *Kalkmalerier, renæssance.* Rester af slyngværksornamenter blev forud for den romanske kirkes nedrivning påtruffet i *tårnbuen* (jf. s. 4324).

Fig. 18. Indre set mod øst. Ældre foto i NM. – *The interior seen from the east.*

INVENTAR

Et mindre antal inventarstykker er bevaret fra den gamle kirke: en romansk døbefont, et senmiddelalderligt kor-buekrucifiks samt et Nürnbergfad fra 1500-tallet, der dog først blev skænket kirken i 1700-tallet, formentlig påskedag 1710. Alterstagerne er fra o. 1650, mens altersættet er udført 1765 af Rasmus Rasmussen Møller, Odense, og skænket af Christian Cornelius Eilschou og hustru Anna Flye. En tålklokke fra 1500-tallet blev også ophængt i den nye kirke, men omstøbt allerede 1907. Herudover er to genstande bevaret på Koldinghus: en renæssanceprædikestol fra 1618 samt en tindaßskande udført af Søren Peter Sørensen (†1846).

Da kirken blev genopbygget 1880 fik den samtidig nyt inventar; forud for ombygningen havde en brand raseret koret natten mellem 27. og 28. april 1879 og destrueret altertavle, alterbord og skriftestol.²² Fra denne tid stammer inventarets hovedstykker: alterbordet, altertavlen med maleri forestillende *Jesus hos Marta og Maria* af Peter Nicolaj Møller, Kolding, prædikestolen og stolestaderne.

Klokken er omstøbt 1907 af L. Andersen, Aarhus, præsterækketavlen er udført af snedker M. Jacobsen

1913, lysekronerne er fra henholdsvis 1888 (en enkelt) og 1916 (to styk), kirkeskibet blev skænket 1917, mens orglet blev bygget 1922. En dåbskande blev skænket 1976 af revisor A. Kjersgaard-Nielsen, Kolding, og året efter fik kirken foræret et kirkeskib bygget af Ditlev Alfred Jensen, Glud. Sygesættet er fra 1990 og en alterkalk samt en alterkande er udført af Sven & Hjordis Haugegaard 2005.

1961 planlagdes en mindre restaurering af kirkens indre ved arkitekt H. Andreassen, Vejle.¹⁰ En plan for renovering af kirkens indre blev udfærdiget 1987 af arkitekterne Aakjær & Lund, Rødding. For inventarets vedkommende indbefattede det en ændring af stolestadernes konstruktion og flytning af orglet.¹⁰

I maj 2024 iværksattes en større udbygning af kirken under ledelse af R Arkitekter, Odense, som forventes at være gennemført 2026.⁴¹ Som led i udvidelsen fornyes alterbord, alterskrankens knæfald og prædikestol alt sammen i granit og udføres af billedhugger Laila Westergaard. Desuden indrettes nye stolestader tegnet af istandsættelsens arkitektfirma, R Arkitekter, Odense, orglet udskiftes og et nyt altermaleri, forestillende den tomme grav efter opstandelsen, skal males af Thomas Kluge.

Fig. 19. Indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The interior seen from the east.*

Alterbordet er fremstillet 1885 af tømrer M. Hein⁴² og udført af egestolper beklædt med fyrretræsplaner, 208×98,5 cm og 101 cm højt.⁹ Bordpladen er af eg og fornyet 1976.¹⁰ Bordet er placeret vestligst i apsiden, 230 cm fra bagvæggen. Det er beklædt med et *alterklæde* fra 1974 vævet af Hanne Vedel i turkis uld.¹⁰

†*Alterklæder*, nævnt 1909, da sadelmager L. Buch monterede det nye klæde, der var udført af silkefløj med guldresser og -frynser anskaffet via Dansk Paramenthandel (jf. også prædikestol).⁴³

Altartavlen (fig. 20), 1880, er en arkitektonisk rammekonstruktion udført som en tempelgavl med arkade. Storfeltet flankeres af glatte, toskanske søjler, der bærer en fremskudt arkade med trekantgavl. Under storfeltet er et smalt postamentfelt, hvori der med reliefversaler er et citat fra Lukasevangeliets fortælling om Jesu besøg hos Martha og Maria (Luk. 10,38-42), der udtrykker moralen om at sætte Jesu ord over dagligdagens

gøremål.⁴⁴ Tavlen står i en staffering af rødbrunt og blegrodt.

Alttermaleriet (fig. 20) er udført 1880 af den lokale maler Peter Nicolaj Møller, Kolding, og forestiller *Jesus hos Marta og Maria* (signeret forneden til venstre: »P. N. Møller. 1880.«). De tre figurer er skildret i et hvidkalket rum, Jesus sidder på en bæk mellem to døre og er vendt frontalt mod betragteren. Han retter blikket mod højre, idet han taler gestikulerende til Marta, der er skildret rygvendt og standset på sin vej ind i, givetvis, køkkenet, med en krukke i hånden og den ene fod allerede hvilende på dørrinet. Ved den rundbuede yderdør sidder Maria på knæ med foldede hænder og et opmærksomt blik rettet mod Jesus. Bag hende ses en flig af et sydlandsk bjerglandskab, og en vinranke er langsomt ved at vokse gennem døren. Skildringen af alle tre figurer – og vinranken – trækker på Anton Dorphs fortolkning af emnet i kompositionen, som han malede seks gange,

Fig. 20. Altertavle, 1880, med Peter Nicolaj Møllers samtidige alterbillede Jesus hos Martha og Maria (s. 4305). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Altarpiece, 1880, with Peter Nicolaj Møller's contemporary altar painting depicting Jesus with Martha and Mary.*

først til Tyrstrup Kirke (1863, *DK Sjyll* 281). Dette er karakteristisk for Peter Nicolaj Møller, der også i sit maleri til Nr. Bjert Kirke ni år senere tog udgangspunkt i Dorph (s. 4387). Motivet blev introduceret i dansk kirkekunst 1841, da både Dankvart Dreyer og J. V. Gertner behandlede emnet i malerier til henholdsvis Barløse Kirke (Odense Amt) og Viskinge Kirke (*DK Holbæk* 1879), og det opnåede ret stor popularitet i særlig 1870'erne og 1880'erne, da også kunstnere som Christen Dalsgaard og Anker Lund fortolkede det.⁴⁵

Altersølv (fig. 21), 1765, udført af Rasmus Rasmussen Møller, Odense. *Kalken* er 21,5 cm høj, med cirkulær fod, der har en bred standplade. Foden er drevet meget stejlt op i et cylindrisk skaft med fladoval midtknop. Denne er midtdelt af et tandsnit og prydet af indgraveret bladværk på rombebaggrund. Bægeret er fladbundet med rette sider, hvorpå er indgraveret »Christian Cornelius Eilschou Anna Flye 1765« og med nu svag prik-indgravering »Dem«, der forbinder bægerets indskrift med fodens kursivindgravering: »Givet til

Fig. 21. Altersølv, udført 1765 af Rasmus Rasmussen Møller, Odense (s. 4306). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Altar silver, made in 1765 by Rasmus Rasmussen Møller, Odense.*

Bramdrup Kierke«. ⁴⁶ Stemplet under bunden med Møllers sølvmærke og årstal »1765«. ⁴⁷ Repareret 1987. ¹⁰ *Dysken* måler 12,5 cm, er cirkulær og glat, bortset fra et hjulkors med fligede ender, der er indgraveret på fanen. Stemplet som kalken.

Alterkalk (fig. 22), o. 2005, 14 cm høj, med en hamret, konisk fod, der er drevet op i et spids-

bundet bæger, hvis rand er drevet ud i en hældetud. Under bunden er den stemplet med både Sven og Hjørdis Haugaards sølvmærker samt »Denmark« og lødighedsangivelse 825S.

Alterkande (fig. 22), 2005, 24 cm høj. Foden er udformet som en lav cylindrisk fod, korpus er rundbundet, slankt og smalner let til mod halsen. Den kraftige hældetud er drevet ud af korpus og lukkes med et hængslet låg med et hjulkors dannet af korte udstrålende linjer. Under bunden er et forsænket relief af et kors samt tre stempler: såvel Sven som Hjørdis Haugaards mærke samt lødighedsangivelsen »Denmark/ 925S«. Desuden en sikkerhedsmærkning i versaler: »Bramdrup Kirke 2005«.

Den ovale *oblatæske* (fig. 22), 10,5×7,2 cm og 5 cm høj, er sikkert fra 1800-tallet, om end det er svært at afgøre, da den er ustempelt og kun de-

Fig. 22. Alterudstyr. Oblatæske fra 1800-tallet(?) samt Sven og Hjørdis Haugaards alterkande og alterkalk fra o. 2005 (s. 4307). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Altar equipment. Wafer box from 1800s(?) and Sven and Hjørdis Haugaard's altar jug and altar chalice from c. 2005.*

Fig. 23. Alterstager, o. 1650 (s. 4308). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Altar candlesticks, c. 1650.*

korert af lågets samt fodens profilkant. Den blev repareret 1987.¹⁰

Alterstager (fig. 23), o. 1650. De 49 cm høje stager har en fod udført i to profilerede afsæt med en standplade. Balusterskaftet har to vaseled, der spejler sig i en fladoval knop. Lyseskålen er flad. Stagerne er nævnt første gang 1669, men er formentlig lidt ældre, idet de kan sammenlignes med daterede stager fra århundredets midte, eksempelvis Hygum Kirke (1642, *DK Ringkøbing* 1393) og Vor Frue Kirke i Nyborg (1649, *DK Svendborg*, 971).

(†)*Alterstager*, o. 1900, et par drejede alterstager med stor, cirkulær fod, balusterskaft med vaseled og flad lyseskål. Henstillet på loftet. Kirken havde i 1900-tallets første halvdel to sæt træstager, således at der var opstillet i alt tre par stager på alterbordet.⁴³

Syvstage (fig. 24), 1915, en 51 cm høj stage med cirkulær fod, der er drejet stejlt op i et skaft med blandt andet vaseled. Armene er hver prydet af fire småled, og lyseskålene er svungne. På foden er indgraveret med fraktur: »Skænket til Bramdrup Kirke i Aaret 1915 af J. C. Bølling, Granly«.

Servante, o. 1880, af blik, cylindrisk, 83 cm høj og stående på løvefodder. Den er malet i en ma-

hogniådring med sorte detaljer. Opstillet i apsiden.

Alterskranke (jf. fig. 19), 1880,⁹ trekvartcirkulær med tætstillede, drejede balustre, der spejler sig om det ovale midtled og bærer en håndliste. Knæfaldet er glat og beklædt med puder polstret med blommefarvet uld.

To *kandelabre*, o. 1990, er 130 cm høje med skaft af to rundjern, der udgår fra en flad, ottekantet fod og bærer en tværstang med tre tætstillede, keglestubformede lyseholdere. Opstillet foran skibets stolestader.

Lysglobe (jf. fig. 32), o. 2010. Af smedjærn, med cylindrisk skaft og globe dannet af rundjern kronet af et lille kors. Opstillet ved prædikestolen.

Korbuekrucifiks (fig. 25), o. 1500. Den 115 cm høje figur er skåret i eg og skildrer Kristus hængende i næsten vandrette arme med fingre, der krummer sig om naglerne. Ansigtet hænger mod højre skulder med lukkede øjne og afslappet muskulatur om den lukkede mund. Håret og skægget er skildret i ret småskårne krøller under den store, flettede turbankrone. Kroppen er udmagret med tydeligt fremhævede ribben, der danner en spidsbue over den flade mave. I højre side har Kristus et sår efter lansestøddet. Lændeklædet folder sig tæt om Kristi hofter med sidesnip ved

Fig. 24. Syvstage. Skænket 1915 af J. C. Bølling (s. 4308). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Seven-branched candelabra. Donated in 1915 by J. C. Bølling.*

Fig. 25. Korbuekrucifiks, o. 1500 (s. 4308). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Rood, c. 1500.*

højre side. Benene er slanke med højre fod lagt over venstre og fæstnet med samme nagle. Højre fod er sekundær og skåret – ret ubehjælpeligt – i frugttræ; den er imidlertid næsten samtidig med den øvrige figur.⁴⁸ Korset er udført af brede, glatte planker; øverst på stammen er monteret et kartoucherelief fra o. 1600.⁴⁹

Kristusfiguren står i en rødlig karnation med mørkebrun hårvækst, grøn krone og vinrødt klæde. Korset står i sortbrunt med »inri« anført med guldversaler i kartouchen. Ved undersøgelsen 1975 blev konstateret i alt fem farvelag, hvoraf de færreste kan dateres. A) Den oprindelige staffering bestod af en grålig hudfarve med gråt lændeklæde på kridtgrund og detaljer i grønblå,

mørkerødt og lyst cinnober. B) Et farvelag med svagt rødlig hudfarve, forgyldt lændeklæde og kartouchen stod i gråt.⁵⁰ C) Kitfarvet karnation udført i tempera med rødviolet klæde på kridtgrund. Korsets tavle stod nu i mørk okker. D) Rødlighvid karnation, rødt klæde og sortmalet tavle med okker udskæringer og indskrift i guld-bogstaver. E) Kridtet hvid hudfarve, orangerødt klæde og sort kartouche med indskrift i guld på rød bund; dette farvelag kan være påført i forbindelse med inventarets nymaling 1842 (jf. s. 4325). F) Gullighvid hudfarve som delvis staffering, sort kors og kartouche i sort med guldindskrift på hvid bund. Dette farvelag er muligvis malet 1913 af malermester Chr. Winding.⁵¹

Døbefont (fig. 26), romansk, af rødlistret granit, 83 cm høj, udført af to separate stykker sten, foden lidt lysere end kummen. Foden er formet som en omvendt terningkapitæl, hvis sider er dekoreret af en arkade dannet af en simpel, glat stav. På hjørnerne er hugget menneskeansigter. Et lavt skaft formidler overgangen til kummen, der er keglestubformet med omtrent vandret bund. Kummens, 69 cm i diameter, sider prydes af en arkade med kraftige, korslignende kapitæler og højt bueslag. Om mundingsranden er to tætstilte lister. Fonten hører til de såkaldte 'arkadefonte', der er hyppigt forekommende på egnen.⁵²

Dåbsfad (fig. 27), 1500-tallet. Et 'Nürnbergfad', 61 cm i diameter, med drevet relief af *Bebudelsen* i bunden omgivet af to ringe af ganske udpudsede minuskler og en bort af små, stemplede franske liljer. På fanen er en drevet hjort og hundbort, stemplede franske liljer og langs kanten en smal bladbort. På fanen er sekundært indgraveret to sæt initialer »NSJS« samt »JJSS 1709« og en bunden bladkrans omgivet af navnene på ægteparret »Joh[a]n Schröder Marg[r]ete Mogens D[atter]. 1710« (fig. 50). Idet de to sæt initialer ikke passer på dette ægtepar, og idet Johan Hansen Schröder

Fig. 26. Romansk døbefont (s. 4310). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Romanesque baptismal font*.

Fig. 27. Dåbsfad, et 'Nürnbergfad' fra 1500-tallet (s. 4310). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Baptismal dish, a 'Nuremberg dish' from the 1500s*.

ydermere døde 27. okt. 1708, er det mere sandsynligt, at de henviser til Niels Schröder og Jørgen Schröder, der må formodes at være ægteparrets sønner.⁵³ Jørgen Schröder lod sin ene søn døbe palmesøndag 1710, året, der er anført ved forældrenes navnetræk. Det er derfor tænkeligt, at han skænkede kirken fadet til minde om forældrene, på den dag sønnen fik sin farfars navn, Johan.⁵⁴

Dåbskande (fig. 28), 1976, 28 cm høj.¹⁰ Korpus er en keglestub med rundende bund, der går op mod en hals udført som en smal, omvendt keglestub med indgraveret kors og kraftig kantet hældetud. Hanken er slank og udgår fra korpus til kandens overkant. Under bunden med frakturindgraving: »Skænket Bramdrup Kirke/ af en anonym giver/ i det Herrens år 1976« samt fabriksmærket »Hofstätter«.

(†) *Vievandskar* (fig. 29). En omtrent cirkulær sten af granit, 60 cm i diameter, med irregulære sider. I oversiden er hugget et cirkelslag (47 cm i diameter, der angiver randens intenderede tykkelse. Lidt inden for dette er i stenens ene halvdel hugget et markant dybere cirkelslag (34 cm i diameter), mens der i modsatte side er boret et få cm dybt hul, der synes at flugte med den indre cirkels radius. Herefter må stenen være opgivet. Den ind-

Fig. 28. Dåbskande, 1976 (s. 4310). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Baptismal jug, 1976.*

går nu i kirkediget og er placeret ved indgangen i kirkegårdens sydvestlige hjørne mod Kirkely.

Prædikestol (fig. 30), 1880.⁹ Kurven har tre arkadefag, alle med et aftrappet bueslag båret af glatte pilastre med kapitæler, der har en æggestavsprofil. Sviklerne har en lille profilliste langs randen. Det smalle postament er glat med smalle hjørnefremspring, frisen er udformet som en indrammet smalfylding under en profileret gesims og håndliste. Under kurven er en baldakin, der munder ud i en sekskantet bærestolpe med kapitæl. Opgangen følger sig om triumfvæggens søndre del og har en kvadratisk mægler, bred vange og en lille håndliste støttet af drejede balustre. Den er en smule yngre end selve kurven, idet man 1881 var utilfreds med den første opgang og fik udført en ny.⁹ Den lille lydhimmel er syvsidet. Hver side har en smalfylding indrammet af kraftige profiler og kronet af en flad trekantgavl. Loftet har en central medaljon, hvorfra lister udgår til himlens hjørner. Stolen står i rødbrun bemaling med karrygule felter og detaljer i gråt samt hvidt. †*Prædikestolsbeklædningen* på håndlisten blev fornyet 1909 med silkefløjel (jf. †alterklæde).⁴³

Fig. 29. Opgivet vievandskar, nu genbrugt i kirkediget (s. 4310). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Disused holy water font, now reused as part of the churchyard wall.*

*(†)*Prædikestol*, 1618, med kurv i oprindeligt fem arkadefag, af hvilke de tre er bevarede.⁵⁵ Arkaderne har kannelerede pilastre med toskanske kapitæler, der bærer et bueslag med tandsnit langs underkanten. I sviklerne er skåret et bølgerelief, og under arkaden er et glat smalfelt. Fagene adskilles af fremspringende toskanske frisøjler med søjlepostament. Postamentene er udført som glatte profilfelter adskilt af bøjleformede postamentfremspring med udskåret beslagværksornamentik. Frisen omfatter tilsvarende et glat felt og adskilles af kannelerede bøjler, der oprindeligt afsluttedes af ansigter eller keruber, der nu mangler. Gesimsen har tandsnit under en bred håndliste. Under kurven var hængestykker, hen over hvilke dateringen »An(n)o 1618« var angivet med reliefversaler. Disse samt kugler, der har hængt fra postamentfremspringene og andre mindre dele af stolen, henligger nu adskilt fra selve kurven.⁵⁶ Der har aldrig været lydhimmel til stolen.⁵⁷

Stolen står med gråt rammeværk, blåtoner som bundfarve for fagenes smalfelt og svikler. I storfelterne er malede fremstillinger af: A) Kristus stående med globen i venstre hånd og udførende en velsignelse med højre. Han er iklædt hvid kjortel og gul kappe. I feltet under maleriet er anført »St. Christus«(sic!). B) En evangelist iklædt stor, rød kappe og stående med en smal stav i hånden. Un-

Fig. 30. Prædikestol, 1880 (s. 4311). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Pulpit, 1880*.

der figuren læses »St. Marcus«. C) Johannes, skæg-løs og med langt hår, ikklædt en blågrøn kappe og kjortel og holdende kalken. Ved hans side er ørnen. Under figuren er – fejlagtigt – anført »St. Mathæus«. Postament- og frisefelter har indskrifter i guldfraktur på blåsort bund. Førstnævnte lyder: »(Lyder eders lærere) og følger dem, thi de vaage over eders siele (som de, der engang skal gjøre regnskab)« (Hebr. 15,17), mens sidstnævnte er: »(Hører) Guds Ord og bevare det (...)«. 1700 var opgangen i meget dårlig stand,¹⁹ og atter 1735–36 skulle en ny opgang laves.²⁰ Opgangen blev gjort lavere 1878.⁹ Stolen blev malet sammen med stolestader og altertavle 1842.⁹ Købt af Museet på Koldinghus (nu Museum Kolding) 1902 (inv.nr. 01435x13573a). Udformningen af postamentfremspringene udviser et vist slægtskab med de

noget rigere skårede stole i de nærliggende kirker, Egtved (1609, s. 3478) og Højen (o. 1610, s. 3298), men peger sammen med voluttrelieffet i arkadens svikler samt frisefremspringenes bøjler i højere grad mod et værkstedsfælleskab med prædikestolen i Åstrup Kirke (1621, *DK Sjyll*, 534).

Stolestader (jf. fig. 19 og 32), 1880.⁹ Gavlene er 100 cm høje og udformet som slanke pilastrer med to højrektangulære profilfyldinger, en over og en under den profil, der markerer stolesædet. Gavlen afsluttes med en kraftig gesims, hvori der er udboret et hul til lys. Armlænet er udsavet i rocailleform og prydes af en lille medaljon; det forreste stoleben er udsavet i svungen form. Ryglænet har tre store fyldinger. Stolene står i en staffering fra 1989 udført af konservator Jens Johansen.⁵⁸ Grundfarven er vinrød, mens gavlfyldingerne er mørkerøde med lysegrå profil. Stolene var kraftigt angrebet af svamp 1885 og måtte istandsættes.⁹ De blev malet 1921²² og gennemgik nogle 'mindre ændringer' 1961,¹⁰ og blev malet af Sv. Aage Sørensen 1976.¹⁰ Stoletypen kendes også fra Vejlbj og Eltang (s. 3586 og 4360)

Præstestol, o. 1880.²² En armstol af mørklakeret fyr med bredt sæde, svungne armlæn og høj ryg

Fig. 31. Pengebøsse, o. 1880 (s. 4313). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Money box, c. 1880*.

Fig. 32. Indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The interior seen from the west.*

med to rundbuede åbninger flankerende en polstring af cognacfarvet læder monteret med tætstillede søm, svarende til polstringen på armlæn og sæde. Benene er drejede. Opstillet i apsiden.

Pengebøsse (fig. 31), o. 1880, cylindrisk, af sortmalt blik med stort pengeindkast på det hængslede låg. På siden af bøszen står i skrift: »De Fattiges Kasse/ i Bramdrup Sogn«. Opstillet ved døren til våbenhuset. Oprindeligt var der to bøsser.⁵⁹

En *klingpung* fra 1800-tallet (fig. 33), med drejet, mørklakeret skaft og fornyet pose af grønt uld, er opsat på korets sydvæg.

Løse stole, nyere, af eg med fletsæde. En variant over Kaare Klints 'kirkestol' med ryglæn af fladovale tremmer.

Dørfløj, udvendig. 1925 skulle kirkedøren fornyes. Valget faldt på en egedørsfløj udført af snedker Brødsgaard, Bramdrup.⁶⁰

Orgel (jf. fig. 32) 2000, med 11 stemmer, 2 manualer og pedal. Bygget af Marcussen & Søn, Aabenraa. Disposition: Principal 8', Gedakt 8', Oktav 4', Spidsfløjte 4', Oktav 2', Quint 1 $\frac{1}{3}$ '. Positiv:

Fig. 33. Klingpung, 1800-tallet (s. 4313). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Offertory, 1800s.*

Rørgedakt 8', Fløjte 4', Waldfløjte 2' (B/D), Cornet 2 kor. Pedal: Subbas 16'. Manualomfang: C-g³, Pedalomfang C-d¹. Koblinger: I+II, P+I, P+II. Opstillet på gulvet i skibets nordvestre hjørne.

Nyt orgel er projekteret i forbindelse med kirkenes udvidelse.

†Orgel 1912 med 7 stemmer af Horsens Orgelbyggeri v/ M. Sørensen. 1928 ombygget og udvidet med 2 stemmer af Marcussen & Søn. Disposition 1928: Manual: Bordun 16', Principal 8', Gedakt 8', Salicional 8', Fløjte 4', Dolce 4', Rauschquint II. Svelle.⁶¹

Salmenummertavler 1 (Fig. 34), o. 1880, to rektangulære tavler, 94×39 cm, der inddeles af lister i 2×7 felter til skydenumre. Sidstnævnte, der har sorte cifre på hvid bund, opbevares i en kasse monteret nederst på tavlerne. Sortmalede med hvid overskrift, »før Prdk. efter«, der anviser brugen af de to rækker. Ophængt i skibet.

2) (Jf. fig. 19), 1926, en rektangulær tavle med fladbuet overside, 122×96,5 cm. Rammen er kraftig, siderne dekoreret med et sno-relief, og selve

Fig. 34. Salmenummertavle, o. 1880 (s. 4314). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Hymn board c. 1880.*

Fig. 35. Kirkeskib bygget 1977 af maskinmester Ditlev Alfred Jensen (s. 4315). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Votive ship made in 1977 by Ditlev Alfred Jensen.*

tavlen er inddelt i seks rækker til skydenumre. Den står i mørklakering med sort felt, og skydenumrene har guldcifre på sort bund. Opsat på triumfvæggen.

(†) *Salmenummertavler*, o. 1880, en glat tavle til kridt, 62,5×34 cm, med overskrifter i hvid kursiv på den sorte bund: »Før Prædiken« samt »Efter Prædiken«. Ophængt i tårnrummet; yderligere to af de oprindelige fem tavler henstår på loftet.⁵⁹

Præsterækketavle, 1913, udført af snedker M. Jacobsen. En 171×123 cm tavle med fladbuet egetræsramme prydet af et sno-relief. Den nedre del af rammen er udført som et glat postament, og her er med gule versaler anført: »Harte og Bramdrup menighedens/ sognepræster siden reformationen«; øverst på rammen er årstallet »1913«. Selve tavlen er sortmalet med navne anført i fraktur. Opsat på skibets vestvæg ved indgangsdøren.

Lysekroner. 1) 1888. Med 2×6 s-svungne arme, der holder fladbuede lydeskåle. Stammen er balusterformet med en spids hængeskugle, hvis nedre del går ud i en profileret knop. På hængeskuglens underside er med skriveskrift indgraveret: »Hans Jensen Maren Jensen 30. Juli 1888«. Ophængt i koret.

2-3) O. 1916. To kroner med otte s-svungne arme, der har delfinformede midtled, og hvis indre sving afsluttes af et kronet mandshoved. Hver arm bærer to brede, fladbuede lydeskåle. Stammen har syv midtled under en bred, konisk gesims. Fra det næstøverste led udgår rocaillefor-

mede arme med reflektorskjold og forneden afsluttes stammen af en midtdelt hængekugle med knop. På den ene krone er indgraveret »Kirstine og Christen Rønning, Maj 1916«; den anden krone bærer indskriften »Hans Hansen og Inger Hansen Bramdrupgaard 18. januar 1916«. ⁶² Begge er ophængt i skibet.

4) Nyere, en seksarmet krone med s-svungne arme, der slutter i en vrængemaske i det indre slyng. Balusterskaft med glat hængekugle, der har en markant knop. I våbenhuset.

Lampet, o. 1960, tegnet af Rolf Graae, model 'Klase' med tre blus er opsat østligt på skibets nordvæg.

Kirkeskib (fig. 35), 1977, bygget af maskinmester Ditlev Alfred Jensen, Glud, og skænket til kirken af revisor A. Kjersgaard-Nielsen, Kolding. ⁶³ Den tremastede bark »Neptun« er 80 cm

lang og 61 cm høj og står med sortmalet skrog, der er grønt under vandlinjen. På agterspejlet er med guld anført »Neptun/ Kolding«. Den er en model af et engelsk sejlskib fra 1864, der 1883 kom til Kolding som det sidste af havnens større sejlskibe; og var i byen i seks år. ⁶⁴

Klokke, støbt 1907 af L. Andersen, 77 cm i diameter. Langs halsen er anført »Omstøbt af L. Andersen Aarhus. 1907« mellem smalle lister. Overgangen til slagkanten er markeret med tre tilsvarende lister. Ophængt i tårnets søndre glarmul i en vuggebom.

†*Klokke* (fig. 36), formentlig fra 1500-tallet, ⁶⁵ men nævnt første gang 1669. ⁷ Den målte 72 cm, var 58 cm høj og havde hverken indskrift eller støbemærke. ⁶⁶ Klokken var revnet på et tidspunkt før 1896 og blev omstøbt 1907 til kirkens nuværende klokke. ⁶⁵

Fig. 36. †Klokke, omstøbt (s. 4315). Ældre foto i NM. – †*Bell*, recast.

GRAVMINDER

Fra den nedrevne kirke er bevaret en gravsten over herredsskriver Anders Sørensen og hustru Mette Nielsdatter From fra 1650. På kirkegården er bevaret to støbejernskors, en familiebegavelse, der går tilbage til 1850, og ikke mindst et stort monument fra 1874 sat til minde over faldne soldater i Slaget ved Kolding 1849.

Gravsten (fig. 37), 1650, over herredsskriver Anders Søfrenssøn, †1649, med hustru Anne Niels Dater From, †1650.

Grå sandsten, 183×112 cm. En skriftsten med rimende personalia anført i indhuggede versaler på stenens øvre del:

Her hviler vnder forvden meen
Anders Søfrenssøn [...] stof og been
Som forvdm Brvsk Herrids Skrifver var
Og Bramdrvp Kierkis rette forsvar
Hvor hand og død og lagdes paa baar
Sexten hvnder nie vnd fire thie aar
Med hvstrve sin Anne Niels Dater From
I Herren salig fra Hverden kom
I det aar mand mon telle og skrifve
Tvsind sex hvndre [hal]f tresinds tive
Gvd lad dem sofve her tryggelig
Indtil opstandelsen glædelig.

For neden er en kartouche, i hvis felt det oplyses, at »Denne steen lod Niels/ Anderssøn h[er] id ridefogit/ til Wemmeltøft i Sielland/ koste og legge paa sine for-/ ældres g[rav i Bram]drvp Kierke/ anno 1650«. Langs randen anført: »Psalm 5 Ieg ligger/ oc sofver aldels med fred thi dv/ Herre hielper mig/ alene at ieg boer tryggelig« (Sal. 5,9). Indskriften afbrydes af hjørnemedaljoner med evangelistsymboler, foroven for »S. Mathevs« og »S. Marcvs«, forneden for »S. Lvcas« og »S. Iohannes«. Den er nævnt 1772 som lagt i gulvet 'midt i kirken',⁶⁷ hvilket 1861 oplyses at være over en muret begravelse østligst i skibet nær triumfbuen.²² Gravstenen blev o. 1852 flyttet hen til den gamle kirkes dør,²² dvs. tårnrummets syddør.

Mindekrans (fig. 38), 1897, for sognepræst P.Th. Sveistrup. En forsølvet egekrans med sløjfe fæstnet med et skjold. På dette er indgraveret i kursiv: »Fra/ Bramdrups Menighed/ og forhenværende lærer/ J. F. Dreier/ P.Th. Sveistrup/ 1878-1897«. Indsat i en mørklakeret ramme omkring et foto

af sognepræsten. Opsat i koret på triumfvæggens nordre del.

Kirkegårdsmonumenter. 1) O. 1850, det thorningske familiegravsted udført som en lav mur af røde teglsten med overligger af sandsten. Muren er udformet som to arme, der etablerer en central, halvcirkulær plads. Her er der indfældet syv marmortavler i halvmuren, hver måler ca. 30×21 cm og med personalia i indhugget skriveskrift. Den ældste af tavlerne er sat over Jørgen Ravn Thorning, *25. sept. 1847, †13. dec. 1848. Familiebegavelsen er anlagt langs gangstien mellem kirkegårdens hovedindgang og våbenhusdøren.

2) (Fig. 39), 1866, over Maren Marie Jensen, *20. aug. 1803 i Mosevrå, †25. nov. 1866 på Haugegrenegård, Bramdrup.

Fig. 37. Gravsten, 1650, over herredsskriver Anders Sørensen og Anne Nielsdatter From (s. 4316). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Gravestone, 1650, for district official Anders Sørensen and Anne Nielsdatter From.*

Fig. 38. Mindekrans for sognepræst P. Th. Sveistrup, 1897 (s. 4316). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Memorial wreath for parish priest P. Th. Sveistrup, 1897.*

Støbejern, 99 cm højt. Kors med tredobbelte liljeender og krabbeblade om korskæringen.⁶⁸ I korsenderne er blomstermedaljoner, og personalia er sat med antikva i en profilramme med kølbueender og afsluttes af »Velsignet er dit Minde«. På bagsiden er et relief af et håndtryk. Tilsvarende kors findes på Harte og Eltang kirkegårde (s. 4280 og 4370). Opstillet sydøst for koret.

3) (Fig. 40), 1870, over Søren Jensen, *23. jan. 1803 i Mosevrå, †28. aug. 1870 på Haugrenegård, Bramdrup.

Støbejern, 99 cm højt. Et kors som hustruens (nr. 2) placeret ved siden af dette.

4) (Fig. 41), 1874, over »Danske krigere, der faldt i Slaget ved Kolding 23 Ap. 1849«: korporal ved 6. linjeinfanteribataljon Søren H(ansen), *22. okt. 1822 i Kvorup;⁶⁹ korporal ved 6. linjeinfanteribataljon Bent August (August Bent) Andersen, *3. april 1828;⁷⁰ underkorporal ved 6. linjeinfanteribataljon Hans Nielsen, * 3. okt. 1823 i Lykkeskær;⁷¹ menig ved 6. linjeinfanteribataljon Hans Knudsen, Gejsing;⁷² menig ved 6. linjeinfanteribataljon Jeppe Petersen (Pedersen), * 29. jan. 1826 i Kirkebymark;⁷³ menig ved 6. linjeinfanteribatal-

Fig. 39-40. Kirkegårdsmonumenter. 39. Nr. 2, 1866, over Maren Marie Jensen (s. 4316). 40. Nr. 3, 1870, over Søren Jensen (s. 4317). – *Churchyard monuments. 39. No. 2, 1866, for Maren Marie Jensen. 40. No. 3, 1870, for Søren Jensen.*

jon Mads Johansen, *20. dec. 1821 i Mørup;⁷⁴ menig ved 6. linjeinfanteribataljon Mads Nielsen Hansen, *29. sept. 1825 i Sølsted;⁷⁵ menig ved 6. linjeinfanteribataljon Christen Lausten (Lauridsen), *20. sept. 1826 i Nørå;⁷⁶ menig ved 4. reservebataljon Peter Christensen (Peder Christian Pedersen), *8. marts 1824 i Øster Brønderslev;⁷⁷ underjæger ved 1. jægerkorps Espen P(edersen), *29. juli 1822 i Vodstrup;⁷⁸ underjæger ved 1. jægerkorps Niels Larsen, *1. nov. 1821 i Serup.⁷⁹

Et 285 cm højt mindesmærke bestående af en rektangulær base af kvadersten, hvorpå hviler en pyramide af natursten kronet af en bauta af blålig granit med indhugget versalindskrift: »Taknemlig erindring fra Bramdrup Sogn 23. aprtil 1874«. ⁸¹ Øverst et lille sandstenskors. I basen er indmuret

en mindetavle af kalksten, hvor afdødes navne er anført med fraktur. Indskriften indledes med »Her begraves 11 Danske Krigere, der faldt i Slaget ved Kolding 23 Ap. 1849« og afsluttes af mindeordene:

Heltesjæle! Kan I skue
Ned til Danmark fra Jert Eden
Seer I og en hellig Lue
Blusse det er Kjærligheden
Eders Grav vi kjerligt freder
Vi kan ikkun hædre
Eder!
Bramdrup Beboere

Indskriften indrammes af en simpel mæanderbort, og i hjørnerne er kvartcirkulære medaljoner med blandt andet solstråler udgående fra et kors. Opstillet vest for kirken.

Fig. 41. Kirkegårdsmonument nr. 4, 1874, over soldater faldet i Slaget ved Kolding 1849 (s. 4317). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – Churchyard monument no.4, 1874, for soldiers who died in the Battle of Kolding in 1849.

Fig. 42. Indre set mod øst med delvist blotlagt fundament fra den ældre kirke (s. 4321). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The interior looking east with partially exposed foundation of the earlier church.*

DEN NEDREVNE kirke

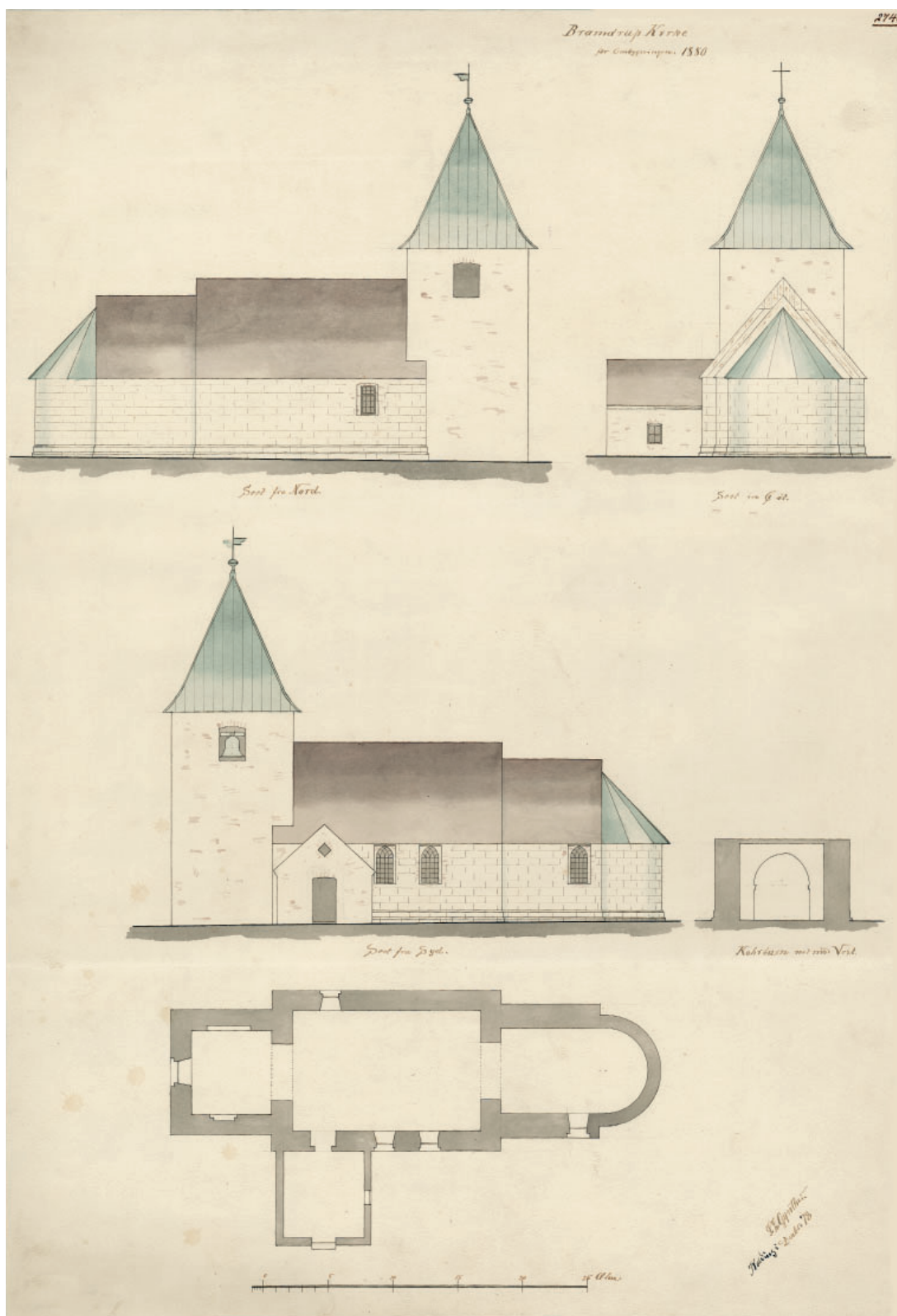
Nedrivningen af den gamle kirke fandt efter en længere optakt sted i slutningen af maj 1880. En større istandsættelse havde således været under opsejling allerede fra 1872, hvor man blandt andet mente, at væggene i det indre burde afhugges, formentlig med henblik på skalmuring som det skete i f.eks. Taulov og Gauerslund kirker (s. 3748 og 3814).⁸⁰ Planerne blev 1877 udvidet med et mere radikalt forslag til ombygning af koret og en forlængelse af kirken, men efterhånden konkluderede man, at den bedste løsning ville være en fuldkommen nedbrydning og genopbygning.⁹ Fra selve nedrivningen, der forløb hurtigt og gennemførtes på kun en uge, er intet detaljeret imidlertid overleveret, og udformningen af kirken er derfor først og fremmest dokumenteret gennem blandt andet L. A. Winstrups og S. L. Gynthers opmålinger samt Jacob Kornerups observationer, hvorimod en egentlig beskrivelse antagelig aldrig blev udarbejdet (fig. 44–46).

Grundplan. Som allerede nævnt var den romanske kirke i al væsentlighed et direkte forbillede for den nybyggede kirke, det vil sige med

en grundplan bestående af halvrund apsis i øst og rektangulært kor og skib vest herfor. Anlægget var med en samlet længde på under 19 m ikke stort, men dog var der et par forhold i østenden, der sprang i øjnene, nemlig apsismurens ringe tykkelse – kun halvdelen af korets – samt det forhold, at den traditionelle apsisbue var fraværende

Fig. 43. Detalje af tårnarkadens nordre vange med gråsokkelsten (s. 4292). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Detail of the northern jamb of the tower arcade with granite plinth.*

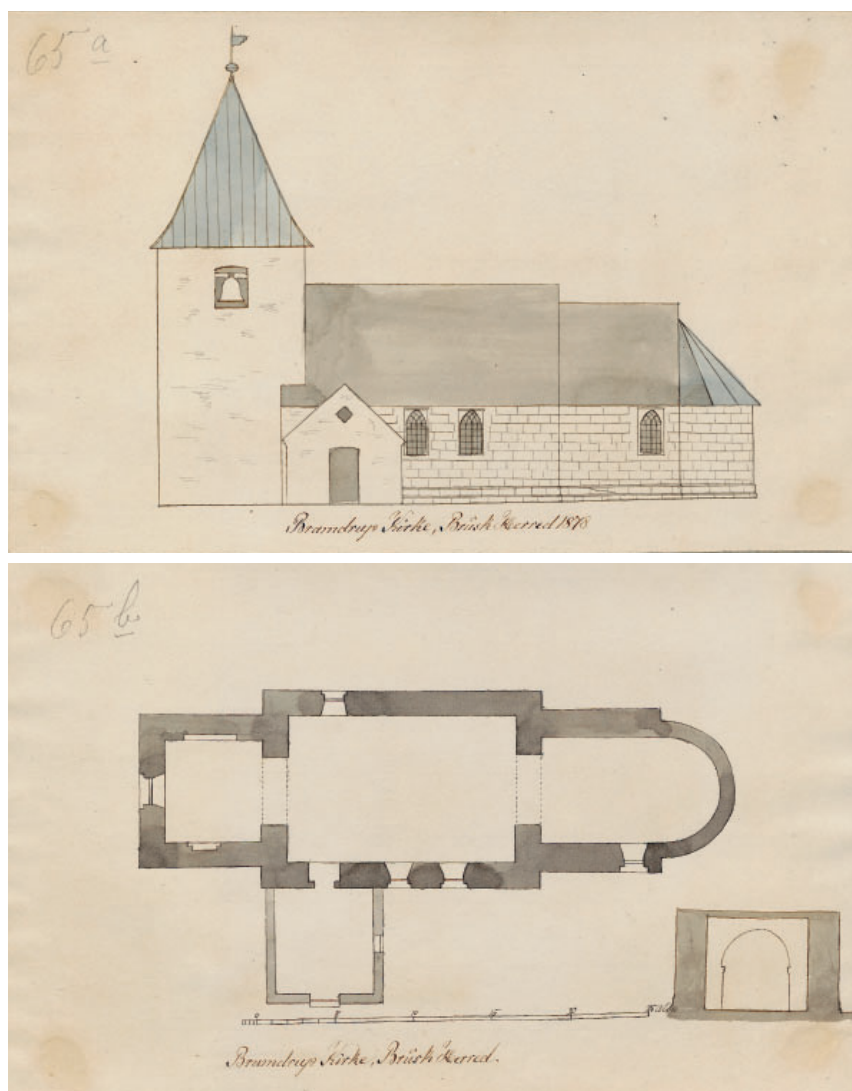

Fig. 45a-b. Plan og opstalt. Tegning Burman Becker 1878. I Danmarks Kunstmuseer.
– Plan and elevation.

(jf. ndf.). En mulig forklaring kan være, at apsis var en senere tilføjelse, opført efter nedbrydningen af korets østgavl eller, at bue (og hvælv) blev revet ned og apsisvæggen afhugget i plan med korets vægge for derved at skabe et større rum i det lille kor. Korbuen var dimensioneret efter forskrifterne med en bredde, der svarede til ca. en tredjedel af triumfinurens fulde udstrækning.

Fig. 44a-e. Plan, snit og opstalter. 1:300. S. L. Gynther 1878. – Plan, section and elevations.

Materiale og teknik. Kirkens mure var konstrueret som kassemure med en ydre skal af *granitkvadre*, der hvilede på en *profileret dobbeltsokkel* (s. 4230, fig. 2). Fundamentet, der delvist blev fremdraget ved kirkens ombygning 2024, bestod som vanligt af store marksten (fig. 42, jf. note 18). Som nævnt ovenfor blev kvadrene genbrugt i den nye kirke, men en hjørnesokkelsten, der var fremhævet med et kubeformet ornament er dog ikke længere at se (jf. fig. 46). Hjørneudsmykninger er almindeligt forekommende på egnens middelalderkirker og

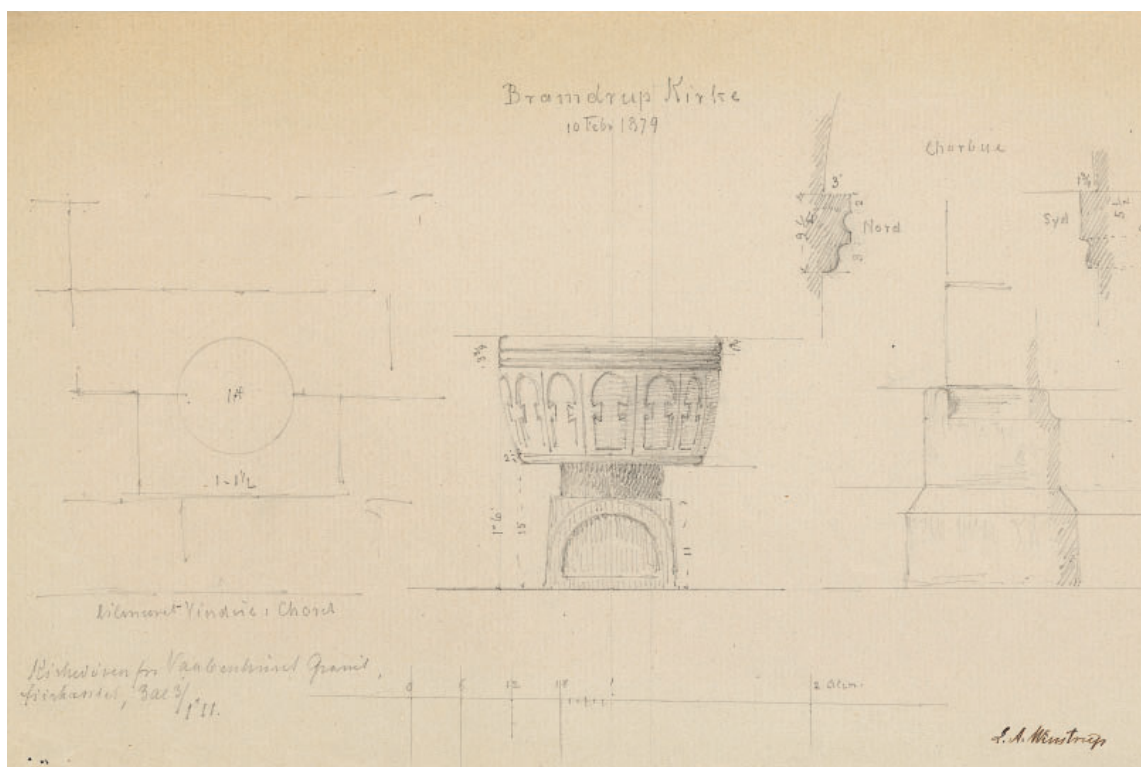

Fig. 46. Døbefont, bygningsdetaljer (s. 4310 og 4321). Tegning L.A. Winstrup 1879. — Baptismal font, construction details.

ses i forskellige variationer i for eksempel Bredstrup, Skærup og Harte (s. 3673, 3963 og 4235). Bagmuren bestod af rå kamp, mens murkernen udgjordes af 'skaller', det vil sige granitafslag fra kvadertilvirkningen, indstøbt i mørtel.

Døre og vinduer. Af oprindelige åbninger var kun skibets syddør i brug, men detaljer omkring udformningen er ikke bevaret. Den var efter normen placeret vestligt i skibet, ret over for et nordvindue, der muligvis var indsat i denne murs gamle dørhul, som i nabokirken i Harte, hvor vinduet dog sidder lavere og er indfattet i dørens buestik (s. 4238). Af denne formodede norddør, hvis blændede underdel må have været synlig i sokkel eller murværk, eller af kirkens oprindelige vinduer blev imidlertid intet registreret, ej heller apsidens cirkelvindue, der på dette tidspunkt må have været tilmuret (jf. fig. 44-45).

Indre. Overalt i kirken var der fladt bjælkeloft, hvor brædderne var påsømmet bjælkernes overside på nær apsis, hvor de sad på undersiden.²⁵ I modsætning til forholdene i det ydre var der

indvendig ingen synlig adskillelse mellem apsis og kor, der gik ud i ét. Hvis apsis var jævngammelt med kor og skib, må det dog oprindeligt have været dækket af et kvartkuglehvælv, ligesom en apsisbue formentlig har dannet overgang til koret.

Niche. En 'næsten firkantet niche', der var tilmuret, fandtes bag alteret 'ved kirkesangerens stol'.²⁵

Korbuen var givetvis rundbuet fra starten, men synes at have været underlagt reparationer, måske en sengotisk udvidelse, der ifølge Gynthers opmåling kom til udtryk ved et mindre knæk i buens søndre del. Kornerup anførte derimod, at buen var spids efter en senmiddelalderlig udvidelse. Stikket var sat af krumhugne, kileformede granitkvadre med profilerede kragsten i form af omvendt faldende karnis ved underkanten, den nordre foroven suppleret af en hulkel (jf. fig. 46).

Tilføjelser og ændringer. Til den romanske bygning var opført et middelalderligt vesttårn (s. 4292) samt et våbenhus ud for syddøren.

Våbenhuset var fra 1839, hvor det afløste et ældre af slagsen (jf. fig. 44).⁹ Det var lavt – tagkappen omtrent i højde med skibets murkrone – og bygget af små mursten med vindue i østmuren og fladbuet indgangsdør mod syd, hvor der sås en rudeformet glug i trekantgavlen. En trappe i det indre, der førte op til kirkens loft gennem en lem, blev 1858 beklædt med brædder og forsynet med en dør ved foden.⁹

Et ældre *våbenhus*, hvis datering og eksakte udformning ikke kendes, er første gang nævnt 1700, hvor det intet loft havde,¹⁹ mens det 1734 var tækket med tagsten.³² I 1820'erne var loftet meget brøstfældigt.⁸¹ Nedrevet 1839.

Eftermiddelalderlige reparationer og vedligeholdelser. Som følge af kirkens store brøstfældighed blev der 1648–49 fra lenets kirker indsamlet 469 sletdaler,⁸² og 1687 anmodede kirkeværgen atter om økonomisk støtte, da man fattedes penge til nødvendige reparationer.⁸

Loftet var 1700 overalt meget brøstfældigt og behøvede reparation,¹⁹ men 1765 var kirken renoveret og 'smukt prydet med maling'.⁸³

Kirken var 1788–89 i god og forsvarlig stand,¹⁹ hvilket blev gentaget 1807.⁸⁴ Betydelige mangler blev dog afhjulpet 1814, men i starten af 1820'erne var kirken vel vedligeholdet.⁸⁴ En reparation er nævnt 1832,⁸¹ og 1843 var bygningen i enhver henseende 'pynteligt og smagfuldt istandsat'.⁹ 1852 blev der indsat nye vinduer (jf. ndf.).

Gulvene bestod overalt af brændte mursten på nær foran alteret, hvor der var planker.²⁵ 1822 var gulvet i 10 stole, hvoraf otte var lagt med mursten, to med brædder, opbrudt.³³ 1856, efter at knæfaldet var fornyet i halvcirkulær form, skulle der være brædegulv i dette.⁹

Vinduer. Kirkens vinduer på sydsiden og formentlig tårnets vestvindue var fra 1852, hvor nye, spidsbuede åbninger med jernrammer var indsat (jf. fig. 44 og 46).⁸⁵ De erstattede ældre åbninger, der karakteriseredes som lave og rundbuede. Skibets nordvindue var derimod fladbuet og muligvis af lidt ældre dato. 1669–70 blev der indmuret et nyt vindue i koret og et gammelt repareret.⁷

Tagbeklædning. På nedrivningstidspunktet var der zinktag på apsis, vingetegl på kor, skib og våbenhus samt blytag på tårnet (jf. ovf.).

Zinktaget på apsis var anlagt 1859, hvor det afløste et spåntag, der var så dårligt, at det ønskedes omlagt med blik eller zink.⁹ Spåntaget er første gang nævnt 1700;¹⁹ 1734 behøvede det 100 nye spån,¹⁹ og 1752 og 1761 skulle det tjæres.¹⁹ 1816 var det utæt flere steder.³³

Nordsiden af kirken var 1700 belagt med 'små, gammeldags tagsten', der var ganske forfaldne, og som på daglig basis tilførte kirken stor skade.¹⁹ Tagstenene på kor, skib og våbenhus er herefter nævnt flere gange, bl.a. 1734.¹⁹ 1809 var kirkens tage generelt meget brøstfældige.³³

Farveholdning. Apsis, kor og skib stod i blank mur, mens våbenhuset var hvidkalket.

Fig. 47. Tårnarkadens søndre vange med delvist afhugget puds (s. 4293). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – The southern jamb of the tower arcade with partially removed plaster.

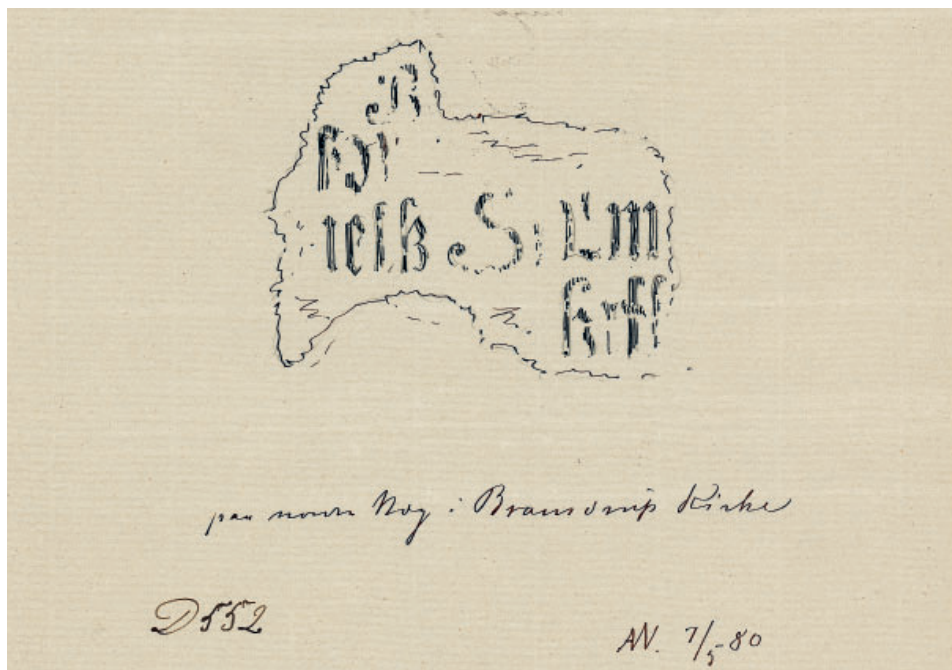

Fig. 48. Rest af kalkmalet indskrift fra senmiddelalder/renæssance på skibets nordvæg (s. 4324). Skitse v. L. A. Winstrup 1880. – Remnant of fresco inscription from the late Middle Ages/Renaissance on north wall of the nave.

KALKMALERIER

Umiddelbart forud for kirkens nedrivning påviste L. A. Winstrup og siden Jacob Kornerup flere stærkt fragmentariske malerier i apsis, korbue, på triumfvæggen, skibets nordvæg samt i tårnbuen, alle fra sengotisk tid eller yngre.⁸⁶

1) Senmiddelalder(?). På *apsisvæggen* mod nord fremkom et motiv, som var fra en 'langt yngre tid' end kirkebygningen, og efter at apsidens formodede hvælv var nedrevet. Kornerup antog, at der var tale om en *Dommedagsfremstilling*, eftersom 'små nøgne figurer, der syntes at rejse sig fra deres kister' kunne ses, og herover muligvis en engel med korsprydte stav.

2) Senmiddelalder/renæssance. På *triumfvæggens nordlige del* og på *skibets nordvæg* sås en fortløbende, ufuldstændig bevaret fremstilling af *Kristi Lidseshistorie*. Udsmykningen, der med Kornerups ord 'var meget råt udført', bestod på skibets væg af en under loftet løbende frise fra vest mod øst med små figurer, hvoraf elementer af *Hudfletningen* og *Tornekroningen* kunne observeres. Midt på

skibets nordvæg, i den halve højde, var der rester af en frakturindskrift (fig. 48).

I tilslutning hertil, som en fortsættelse af billedprogrammet, var triumfvæggens maleri præsenteret i en uregelmæssigt firkantet ramme, der mod korbuen var forsynet med slyngdekorationer. Her var motivet *Jesu fremstilles for folket*, med den tornekronebærende hovedperson stående på en forhøjning, kun iklædt kappe og med bundne hænder. Pilatus, ved hans side, drog kappefligen til side, og bagved var der spor af bygninger. Desuden var et antal soldaters nærværelse antydende af et par opragende spyd og hellebarder. Forneden var der spor af yderligere to eller tre figurer.

3) Renæssance. Yngre end Passionsbillederne var en række slyngværksornamenter i dodekop på korbuens underside samt på *triumfvæggens omkring buen*. En tilsvarende udsmykning konstateredes i *tårnbuen* (s. 4303).

4) 1713. På *triumfvæggens sydside*, ved opgangen til prædikestolen, var med sort farve afbildet et stort timeglas, båret af en person, hvoraf dog kun armen var bevaret; herunder sås ovenstående årstal.

INVENTAR

Der vides næsten intet om den ældre kirkes indretning. 1700 er det oplyst i kilderne, at man manglede både skrifte- og degnestol, ligesom der ikke var noget sted at opbevare kirkens alterudstyr.¹⁹ 1735 skulle kirken istandsættes, og sognefolket klagede i den forbindelse over, at der ikke var et tilstrækkeligt antal stolestader i kirken.²⁰ Hvad angår inventarets farvesætninger, er korbuekrucifiksets fem ældre farvelag den primære kilde (s. 4309), men ikke i sig selv tilstrækkeligt til at give et billede af rummets farvesætning gennem tiden. Dog vides det fra kilderne, at inventaret blev nymalet 1842 og derefter fremstod 'i enhver henseende pyn- telig og smagfuldt istandsat'.⁹ Korbuekrucifiksets bemaling med hvid hudfarve og orangerødt lændeklæde kan stamme fra denne farvesætning og måske pege i retning af, at inventarets hovedstykker tilsvarende blev malet hvide eller eventuelt perlefarvede, som det ofte skete på den tid.

†*Alterbord*, af træ, nævnt 1861, gik til ved en brand natten til 28. april 1879. Branden var forårsaget af et nedbrændt alterlys, der antændte træstagen (jf. også †*altertavle* og †*skriftestol*).²²

†*Alterklæder*. 1) Nævnt 1735, da det gamle klæde var aldeles ubrugeligt og skulle udskiftes.²⁰

†*Altertavle*, o. 1575(?), antageligvis en fløjalter- tavle med malet skildring af *Korsfæstelsen* flankeret af de to gammeltestamentlige motiver *Kobberslangen* og *Isaks Ofring*, der præfigurerer alter- tavlens hovedmotiv.⁸⁷ På postamentet var 1861 anført 'Herrens Bøn'.²² Tavlen blev ommalet 1843 af maler Dyring, Kolding, så der i storfeltet herefter var et kors, op ad hvilket Moses' lovtavler var lænet på den ene side og Evangeliet med et anker på det andet. Temaet var altså det lutherske 'lov og nåde'.²² Under billedet stod »Til Jesu Ihukommelse«. ²² På postamentet var da et himmelblåt felt med strålekrans.

Altertavlen tilhørte oprindeligt Koldinghus Slotskirke og blev solgt til Bramdrup Kirke 1615, da tavlen var »formalet« og »meget af Ælde var sønderrevet og fordærvet« (jf. s. 939). Den blev beskadiget ved en brand natten til 28. april 1879.²²

Den oprindelige ikonografi svarer til Sønderborg Slotkapels altertavle fra 1568–70, der til-

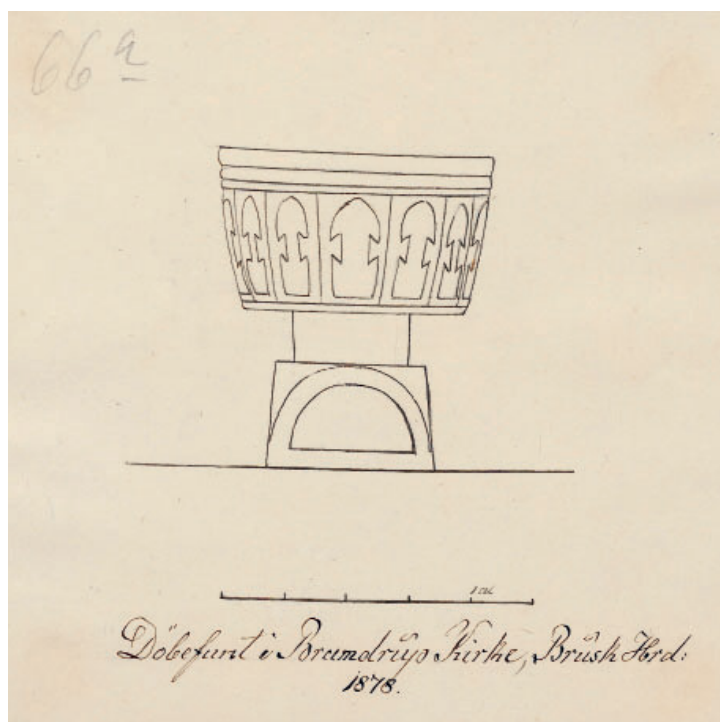

Fig. 49. Døbefont (s. 4310). Tegning Burman Becker 1878. I Danmarks Kunstbibliotek. – *Baptismal font*.

skrives Frans Floris 70 (*DK Sjyll* 2129) samt til Thomas Billedhuggers alabastaltertavle fra 1587 i Kronborg Slotskirke.⁸⁸ Det er således bemærkelsesværdigt, at de tre tavler alle stammer fra slotte, samt at de to bevarede er omtrent samtidige. Det kan tale for, at også Koldinghustavlen hører til denne periode, o. 1575, om end formuleringen 1615, om at tavlen var både ‘gammel’ og ‘formalet’, umiddelbart antyder, at den var mere end blot 40 år gammel. Rammeværket blev opmalet 1842.⁹

Et †*altersæt* af sølv er nævnt 1669.⁷

†*Alterkande*, nævnt 1844 som ‘fra ældre tid’.⁹

En †*messehagel* er nævnt 1669.⁷

†*Alterskranke*, 1856. En halvcirkulær (‘form som en halvmåne’) med 1 alen høj balustrade og knæfald med plads til 12 kommunikanter.⁹

**Dåbskande*, af tin, udført af Søren Peter Sørensen (†1846), Odense. En 29,7 cm høj, urneformet kande med svungen hank. Under bunden er der rester af sort lak. Kanden blev skænket til Museet på Koldinghus (nu Museum Kolding, inv.nr. 01340x04070) af lærer Anton Eriksen, Bramdrup på et tidspunkt før 1911.

†*Stolestader*, nævnt 1842, da de blev malet sammen med prædikestolen og altertavlen.⁹ 1861 var der 20 bænke sydligt i skibet og 15 mod nord, hvoraf henholdsvis to og en var lukket, mens tre

stader havde fuldt (fyldings-)ryglæn og de øvrige blot et bræt.²² 1865 blev de rettet op, så de stod i lige linje.⁹ 1872 trængte stolene i kirken til at blive fornyet, og der blev udarbejdet en plan for at gennemføre arbejdet sammen med arbejde på mur og gulv i tiden frem til 1878.⁹

†*Skrifte- og degnestole*, 1707. Indrettet i koret på hver side af alterbordet,²² skriftestolen havde låge, hvorpå stod: ‘At pryde Herrens hus, det Peter Kjær os lærer/ thi han med hustru sin den skriftestol forærer’, mens degnestolen var åben og bar årstallet 1707.²² Det vides, at kirken ikke havde nogen skrifte- eller degnestol 1700.¹⁹ Derfor skal der formentlig ikke lægges noget i, at indskriften kun nævner skriftestolen specifikt og ikke den daterede degnestol. Stolene stod endnu i koret 1861,²² men skriftestolen nedbrændte natten til 28. april 1879 i den førømtalte brand (jf. også †alterbord og †altertavle).²²

Klokke? 1838 er det oplyst, at man hver morgen og aften ringer med ‘den saakaldte Feds- og Bedeklokke’.⁸⁹ Formuleringen kunne antyde, at der også var en anden klokke i kirken, om end en sådan ikke er kildemæssigt dokumenteret.

†*Muret begravelse*. 1861 er det oplyst, at der var en begravelse i koret ‘af træ’, hvilket formentlig blot henviser til lågens materiale.²²

Fig. 50. Indgravering for Johan Schröder og Margrethe Mogensdatter, indgraveret på dåbsfadet 1710 (s. 4310). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Engraving for Johan Schröder and Margrethe Mogensdatter, engraved on a baptismal dish of 1710.*

KILDER OG HENVISNINGER

Nedenfor er anført en oversigt over arkivalier eller utrykte kilder og litteratur anvendt i beskrivelsen af Bramdrup Kirke. For en oversigt over arkivalier og litteratur samt forkortelser anvendt i Vejle Amt i almindelighed jf. også s. 56–62. Henvisninger til *Danmarks Kirker*, Kbh. 1933–, er angivet som *DK*, efterfulgt af betegnelsen på det pågældende amt; referencer inden for Vejle Amt har dog kun sideangivelse.

Arkivalier. *Rigsarkivet, Viborg* (RAV). Reviderede Regnskaber. Kirkeregnskaber. Koldinghus Amt 1669–70 (*Rev. Rgsk. Kirkegsk.*) – *Kirkesessionerne for rytterdistrikterne*. Synsprotokol for de reparerede kirker i Skanderborg, Dronningborg og Kolding rytterdistrikter 1724–34 (*Kirkesessionerne for rytterdistrikterne*. Synsprot.) – *Koldinghus Rytterdistriktsarkiv*. Kirkesessionsprotokol 1734–35 m.m. (*Koldinghus rytterdistrikt. Kirkegsk.*) – *Ribe bispearkiv*. Brusk Herred 1417–1773 (*Bispeark. Brusk Hrd.*); Herredsbøger for Brusk Herred 1649–90 (*Bispeark. Herredsbøger*); Forskellige indberetninger 1689–1839 (*Bispeark. Forsk. Indb.*); Kirkesyn, 1696–1792 (*Bispeark. Kirkesyn*); Præsteindberetninger til biskop J. Bloch, 1766–69 (*Bispeark. Indb. til biskop Bloch*); Korrespondance vedr. Brusk Herred 1780–89 (*Bispeark. Korresp. vedr. Brusk Hrd.*); Kirke- og præstegårdssyn 1793–1832 (*Bispeark. Kirke- og præstegårdssyn*); Diverse indberetninger om gejstlige embeders beskaffenhed, 1799–1803 (*Bispeark. Kirkeejere*); Årlige indberetninger 1805–06, 1815–24 (*Bispeark. Årlige indb.*) – *Kirkeregnskab for Brusk Herred 1909–22* (*Bispeark. Rgsk. for Brusk Hrd.*) – *Elbo-Jerlev-Holmans-Brusk Provsti*. Synsprotokol for kirker og præstegårde 1833–87 (*Provstiark. Synsprot. for kirker og præstegårde*) – *Brusk-Nørre Tjørstrup Herredes Provsti*. Indkomne breve 1909–11 (*Provstiark. Indk. breve*); Synsprotokol 1888–1904 (*Provstiark. Synsprot.*); Kirkelige sager 1901–27 (*Provstiark. Kirkelige sager*) – *Harte-Bramdrup Pastorat*. Liber daticus 1776–1906 (*Provstiark. Liber daticus*) – *Kolding Provsti*. Synsprotokol for kirkerne 1962–90 (*Provstiark. Synsprot. for kirkerne*). – *Menighedsrådsarkiv*. Forhandlingsprotokol 1904–58 (*Menighedsrådsark. Forhandlingsprot.*).

Kolding Stadsarkiv (KS). *Bramdrup Menighedsråd*. Forhandlingsprotokol 1904–22 (*Menighedsrådsark. Forhandlingsprot.*).

Kirkens arkiv. Synsprotokol 1861ff (*Kirkens arkiv. Synsprot.*).

Nationalmuseet (NM). *Notesbøger*. Fr. Uldall, Om de danske Landsbykirker IV, 190–192 (1887). *Indberetninger*. L. A. Winstrup 1880 (kalkmalerier); P. Th. Svejstrup 1890 (kirkegård); J. Kornerup 1880 (kalkmalerier); Fr. Uldall 1905 (klokke); Mogens Larsen 1975 (korbuekrucifiks); Jens Johansen (stolestader).

Tegninger. *Nationalmuseet* (NM). S. L. Gynther 1878 (plan, opstalt); L. A. Winstrup 1879 (døbefont, detaljer); Holm & Andersen 1987 (plan, facade, tårn, snit og detaljer); S. A. Aakjær og H. Lund 1987 (plan, snit). R Arkitekter 2019 f (plan, facader samt projekt til udvidelse).

Den kongelige bygningsinspektør. Helge Andreassen 1978 (plan, snit, opstalt).

Danmarks Kunstbibliotek. Burman Becker 1878 (plan, opstalt, døbefont); L. A. Winstrup 1879 (detaljer).

Litteratur. Jørgen Kristensen, *Bramdrup Kirke. Festskrift udgivet i anledning af kirkens 125 års jubilæum*, 2005.

Historisk indledning og kirkens omgivelser ved David Burmeister, bygning ved Anders C. Christensen, inventar og gravminder ved David Burmeister, heraf dog orgler ved Kristian Lumholdt. Arkivalielæsning ved Kristoffer Edelgaard Christensen, Anne-Mari Steimle og Bjørn Westerbeek Dahl m.fl. Engelsk oversættelse ved Patrick Marsden og korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedso. Redaktionen afsluttet september 2024.

¹ *Kong Valdemars Jordebog*, udg. af Samfund til udgivelse af gammel Nordisk Litteratur, ved Svend Aakjær, Kbh 1926–43, I, fol. 13r.

² »Regnskabsbog over Indtægten af Landehjælpen 1524–1526«, *Danske Magazin* 4, 2 (1873), 44.

³ *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551–1660*. Udg. af Rigsarkivet, Kbh. 1885–2005 (*KancBrevb.*), 16. jan. 1580.

⁴ *KancBrevb* (note 3), 24. febr. 1636.

⁵ RAV. *Bispeark. Brusk Hrd.*; RAK. *Danske Kancelli*. Jyske Tegnelser (8. nov. 1648); *KancBrevb* (note 3), 8. nov. 1648.

⁶ RAV. *Bispeark. Herredsbøger*.

⁷ RAV. *Rev. Rgsk. Kirkegsk.*

⁸ RAV. *Bispeark. Brusk Hrd.*

⁹ RAV. *Provstiark. Synsprot. for kirker og præstegårde*.

¹⁰ KS. *Menighedsrådsark. Forhandlingsprot.*

¹¹ RAV. *Bispeark. Korresp. vedr. Brusk Hrd.* (nævnt 1785).

¹² *Kirkens arkiv*. Synsprot. Eilschous ejerskab er også nævnt 1785 i RAV. *Bispeark. Korresp. vedr. Brusk Hrd.*

¹³ *Kirkens arkiv*. Synsprot.; RAV. *Bispeark. Kirkeejere*.

¹⁴ RAV. *Provstiark. Indk. breve*; *Kirkens arkiv*. Synsprot.

¹⁵ *Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden, 1535–1765*, I–IV, udg. af Rigsarkivet, Kbh. 1892–1955 (*Kronens Skøder*), I, 108 (24. dec. 1566); RAV. *Bispeark. Herredsbøger*. S. V. Wiberg, *Personallistorie, statistiske og genealogiske bidrag til en almindelig dansk præstehistorie*, Odense 1870–78, I, 542 anfører, at Niels Hansen 1539 var sognepræst for Harte og Bramdrup kirker.

¹⁶ *Kronens Skøder* (note 15), 109 (24. dec. 1566).

Fig. 51. Spor af $\dagger$ dør i tårnets sydmur (s. 4292). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Remains of $\dagger$ door in south wall of the tower.*

¹⁷ August F. Schmidt, »Helligkilder i Vejle Amt«, *Vejle Amts Aarbog* 1925, 155.

¹⁸ Jf. notat 2018 v. Hans Mikkelsen, der tillige udførte de arkæologiske undersøgelser november 2024. Her blev skibets indre og området umiddelbart øst for apsis undersøgt. Den nævnte massebegravelse (s. 4290) kunne ikke genfindes, hvorimod dele af den ældre $\dagger$ kirkes fundament under skibets nordmur fremkom (s. 4321). Fundamentet, hvis søndre afgrænsning parallelt med skibets sydvæg lå ca. 50 cm inde i kirken, var dog stærkt forstyrret af de 1880 udførte anlægsarbejder.

¹⁹ RAV. *Bispeark*. Kirkesyn.

²⁰ RAV. *Koldinghus Rytterdistrikt*. Kirkeresk.

²¹ RAV. *Provstiark*. Synsprot.

²² *Kirkens arkiv*. Synsprot.

²³ Listerne er opsat 1963; o. 1735 blev tårnloftet omlagt med tre dusin fyrreplanker, og 1867 skulle loftet gipses, jf. RAV. *Kirkesessionerne for rytterdistrikterne*. Synsprot. samt RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde.

²⁴ Ifølge usigneret og udateret beretning om kirken, nedfældet før udarbejdelsen af sognepræst P. Th. Svejstrups *Beskrivelse over Bramdrup Kirke fra ældre Tid*, 1891 (*Svejstrup* 1891), ved embedet (upubl., afskrift i NM), var døren to trekvart alen høj, halvanden bred.

²⁵ Jf. usigneret og udateret beretning om kirken, nedfældet før udarbejdelsen af *Svejstrup* 1891 (note 24).

²⁶ Hovedentreprisen tilfaldt murermester Hans Nielsen, Kolding.

²⁷ RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirkerne.

²⁸ Jørgen G. Berthelsen & Verner Bjerger, *Stemplede muren og gulvtegl*, 2. udg., Varde 2021, 144–150; jf. også

Arne Duus, »Rendbjerg Teglværk 1783–1928«, *Årsskrift 1996, Cathrinesminde Teglværksmuseum*, Gråsten 1996.

²⁹ Berthelsen & Bjerger 2021 (note 28), 142–143.

³⁰ RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde; jf. usigneret og udateret beretning om kirken, nedfældet før udarbejdelsen af *Svejstrup* 1891 (note 24).

³¹ Spirets øvre del blev 1987 suppleret med vandrette fyrraafstivninger ('vindkryds') i to niveauer. Ydermere ses, at skiftespærerne er drejet (jf. sømspor efter ældre $\dagger$ tagbrædder).

³² RAV. *Kirkesessionerne for rytterdistrikterne*. Synsprot.

³³ RAV. *Bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn.

³⁴ RAV. *Provstiark*. Indk. breve.

³⁵ Jørgen Kristensen, *Bramdrup Kirke. Festskrift udgivet i anledning af kirkens 125 års jubilæum*. 2005, s. 28.

³⁶ Kristensen 2005 (note 35), s. 29.

³⁷ RAV. *Bispeark*. Præsteindb. til biskop Bloch 1766–1769.

³⁸ Poul Grinder-Hansen, »Kunst til kirkebygninger. Niels Skovgaards kirkelige billedverden«, i Anne-Mette Villumsen og Teresa Nielsen (red.), *Niels Skovgaard. Maler, Billedhugger, Keramikker, Illustratør*, Skovgaard Museet m.fl. 2019, 149–171, særlig 153–156. Jf. også Aksel Rode, *Niels Skovgaard*, Kbh. 1943, 318–322.

³⁹ RAV. *Provstiark*. Kirkelige sager.

⁴⁰ KS. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.; jf. også *Svejstrup* 1891 (note 24).

⁴¹ NM. Kirkekonsulenternes sagsarkiv (j.nr. 22/08926).

⁴² Ifølge malet indskrift indvendig i bordet.

⁴³ RAV. *Bispeark*. Rgsk. For Brusk Hrd.

⁴⁴ Formulering parafraserer konklusionen på en klum-

me skrevet af biskop Kresten Drejergaard, »Et er fornødent«, *Kristeligt Dagblad*, 18. september 2004 (<https://www.kristeligt-dagblad.dk/ordet/et-er-fornodent>; besøgt 19. febr. 2024).

⁴⁵ David Burmeister »Mellem fornuft og inderlighed. Troen og det nye altermaleri«, i *Dansk Guldalder*, udstillingskatalog, Statens Museum for Kunst 2019, 143 ff.

⁴⁶ Det er muligt, at dette ord skal forbinde de to øvrige indskrifter: »Christian Cornelius Eilschou Anna Flye, Dem Givet til Bramdrup Kierke«.

⁴⁷ Chr. A. Boje, *Danske guld- og sølvmedemærker før 1870*, 4. udg. (red. af Henrik Jakobsen), Odense 2022, nr. B4-3193. Da årstallet, nr. B4-3197, blev stemplet, skred højre del af stemplet en smule, hvorved navnlig sekstallet er svært læseligt.

⁴⁸ NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1975. At foden er omtrent samtidig med den øvrige figur, fremgår af, at det ældste farvelag også ligger på foden.

⁴⁹ NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1975.

⁵⁰ NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1975 angiver, at det ældste farvelag på kartouchen var sort skrift på hvid bund, men knytter dette til krucifiksets oprindelige bemaling. Da tavlen er næsten 100 år yngre, kan det ikke være tilfældet. Eventuelt har tavlen – der ikke helt passer i størrelse til sin placering – haft en anden funktion, før den blev føjet til krucifikset.

⁵¹ RAV. *Bispeark*. Rgsk. for Brusk Hrd. Chr. Winding malede både kirkedøren, kirkegårdslågen og en 'kristusfigur'. Umiddelbart ville man tro, at et middelalderligt krucifiks snarere blev malet af en konservator end i forbindelse med kirkegårdslågen.

⁵² M. Mackeprang, *Danmarks middelalderlige Døbefonte*, København 1941, 306, 308.

⁵³ Jørgen Schrøder er nævnt 1704, da sønnen Hans blev døbt, mens Niels Schrøder er nævnt året efter i forbindelse med datteren, Karens, barnedåb, se: RAV. *Provstiark*. Enesteministerialbog 1694-1746, fol. 76v og 77r. Margrethe Mogensdatter var stadig i live 1709; hun er utvivlsomt identisk med »Margrete Schrøders«, der blev begravet 7. februar 1713. RAV. *Provstiark*. Enesteministerialbog 1694-1746, fol. 78v.

⁵⁴ RAV. *Provstiark*. Enesteministerialbog 1694-1746, fol. 78v, 79v.

⁵⁵ Prædikestolen har ikke været tilgængelig for undersøgelse under udarbejdelsen af denne udgivelse.

⁵⁶ I RAV. *Provstiark*. Kirkelige sager er det anført, at det, Koldinghus modtog, var 'dele af en prædikestol' og altså tilsyneladende ikke stolen i sin helhed.

⁵⁷ RAV. *Bispeark*. Kirkesyn (if. oplysning 1700).

⁵⁸ NM. ATA. Indb. ved Jens Johansen 1989.

⁵⁹ RAV. *Bispeark*. Rgsk. for Brusk Hrd. (nævnt 1910).

⁶⁰ RAV. *Provstiark*. Kirkelige sager.

⁶¹ Yderlige oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistant.

⁶² Indskriften er ikke konstateret ved undersøgelse, men anført i *Kirkens arkiv*. Synsprot.

⁶³ Sigvart Skov, »Kirkeskib i Bramdrup Kirke«, *Vejle Amts Årbog* 1977, 135-39 samt Henning Thalund, *Kirkeskibe i Haderslev Stift*, Haderslev 1999, 37-38.

⁶⁴ Thalund 1999 (note 63), 37-38.

⁶⁵ RAV. *Provstiark*. Indk. breve (if. oplysning af 4. august 1905).

⁶⁶ NM. ATA. Indb. ved C. C. Skjørring 1905.

⁶⁷ Erich Pontoppidan og Hans de Hofman, *Den danske Atlas*, V, Kbh. 1769, 2, 954.

⁶⁸ Jf. Aase Faye, *Danske Støbejernskors*, Kbh. 1988, nr. 150.

⁶⁹ RAV. *Kvong pastoratarkiv*, Kontraministerialbog 1814-29, fol. 6 nr. 2.

⁷⁰ RAK. *Vor Frelses Sogn pastoratarkiv*. Kontraministerialbog 1826-34, side 41, nr. 63 (som August Bent Andersen).

⁷¹ RAV. *Føvling pastoratarkiv*, Kontraministerialbog 1813-23, fol. 14 nr. 18.

⁷² RAV. *Andst pastoratsarkiv*. Kontraministerialbog 1814-28, side 36 nr. 5.

⁷³ RAV. *Hornstrup pastoratsarkiv*. Kontraministerialbog 1825-33, side 7 nr. 7.

⁷⁴ RAV. *Nørup pastoratarkiv*. Kontraministerialbog 1815-24, side 31 nr. 1.

⁷⁵ RAV. *Abild Pastoratarkiv*. Kontraministerialbog 1763-1825, side 916 nr. 23.

⁷⁶ RAV. *Bramminge pastoratarkiv*. Kontraministerialbog 1814-30, fol. 4.

⁷⁷ RAV. *Øster Brønderslev pastoratarkiv*. Kontraministerialbog 1820-34, side 28 nr. 4.

⁷⁸ RAV. *Tødsø Pastoratarkiv*. Kontraministerialbog 1813-44, fol. 11v nr. 77.

⁷⁹ RAV. *Odbys pastoratarkiv*. Kontraministerialbog 1814-49, fol. 12v nr. 54.

⁸⁰ Ifølge Kornerup var navnlig apsidens sten truet af nedfald; NM. ATA. Indb. ved J. Kornerup 1880.

⁸¹ RAV. *Pastoratsark*. Liber daticus.

⁸² RAK. *Danske Cancelli*. Jyske Tegnelser (8. nov. 1648); jf. også RAV. *Bispeark*. Brusk Hrd.

⁸³ RAV. *Ribe bispeark*. Indb. til biskop Bloch.

⁸⁴ RAV. *Bispeark*. Årlige indb.

⁸⁵ RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde; jf. også usigneret og udateret beretning om kirken, nedfældet før udarbejdelsen af *Svejstrup 1891* (note 24).

⁸⁶ NM. ATA. Indb. ved L. A. Winstrup og J. Kornerup 1880; fundene er tillige publiceret i let redigeret form i J. Magnus Petersen, *Beskrivelse og Afbildninger af Kalkmalerier i danske Kirker*, Kbh. 1895, 9.

⁸⁷ Se: Otto Norn, »Dronning Dorotheas altertavle paa Sønderborg Slot«, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1950, 16-22, der henviser til RAK. *Regnskaber 1559-1660*. Lensregnskaber. Koldinghus. B. Jordebog med anden vis og uvis Indtægt 1615, 1616.

⁸⁸ Norn 1950 (note 87), 21.

⁸⁹ RAV. *Bispeark*. Forsk. Indb.

BRAMDRUP CHURCH

Bramdrup first appears in the Cadastre of King Valdemar in 1231 (“Bramthorp”), while the church is mentioned in the church list of *Ribe Oldemoder* from c. 1376–89. Nørre Bramdrup paid 10 marks during the special taxations 1524–26; an amount slightly below the average for the churches of the Ribe Diocese.

In 1648, the church was in such poor condition that the other churches in Brusk, Holmans, Elbo and Andst districts (*herreder*) had to contribute to repairs. The following year, parish priest Mads Olufsen stated that the churches at Harte and Bramdrup “have always been the two poorest parishes in Brusk Herred”. In 1687, funds were also scarce and the church had to seek royal assistance for a much needed repair of the building.

In 1872, a major repair of both the building and parts of the furnishings had to be carried out, which in 1873 led to a plan to restore the church over the next five years. This project expanded in its scope considerably, until it was decided in 1879 to demolish the church, except for the tower, and build a new one. This work began in the spring of 1880. The church was reconsecrated on 28 November 1880.

Bramdrup was the annexe of Harte from at least the Reformation in 1536 until 1994, when Bramdrup became a separate parish.

Ownership. The church was part of Koldinghus Rytterdistrikt until 1765, when it was sold at the auctions of the estate. The buyer was Christian Cornelius Eilschou, Kolding, who still owned the church in 1785. At the auction of his and Anna Fly’s property in 1794, the parishioners purchased it. The church became self owned in 1908.

Bramdrup Church was erected in the northern part of the old village of Nørregyde, just opposite the village square. Since 1950, Bramdrup has been merged with Bramdrupdam to the northwest, but the church still occupies a quite open location, as it is surrounded by the old village square to the south and lawns extending from the northeast to the southwest; west of the church is the rectory.

The churchyard is roughly square in shape due to a small extension in 1941 (117 m²) and a significant extension in 1974, when 8,700 m² were added to the north. The original churchyard is still marked by the wide corridor which separates the earlier areas from the addition. Amongst the graves of unknown individuals, a monument was erected by stonemason Lars Forsberg in 1981.

Building. The church, which was undergoing a major renovation and expansion in 2024, consists of a late medieval tower, which sometime after 1794 was reduced in height. Attached to this are an apse, chancel, nave and porch from 1880, all erected as a replacements of a Romanesque †church with a post-medieval †porch. The granite ashlar from the earlier church have been reused in the new building.

The earliest building section of the church is the tower, which was erected in the later part of the Middle Ages as an addition to the much older †nave (figs 7–9). It has three storeys with pyramidal spire; the original belfry has been lost. The walls are constructed of large red medieval bricks in monk bond around a core of fieldstones. The north wall is almost intact, and here the open putlog holes of the scaffolding are still visible everywhere in the facade and partly in the back wall. The inside of the tower opens towards the nave through a round-arched arcade without string courses. Finds of †frescoes show that the arcade is original.

The newly built church, which was consecrated on 28 November 1880, consists of an apse, chancel, nave and porch; i.e. it has the same plan as its Romanesque predecessor, although it is larger, with the nave’s internal area increased by c. 60 %. The building material in the facade consists of reused, Romanesque granite ashlar on top of a profiled, double plinth with a cornice above a bevelled edge (fig. 6), whilst the back walls and foundations consist of brick. The porch is entirely constructed of brick. From the old church, the

circular, east-facing apse window, which is only 36 cm in diameter, has been reused.

The interior of the church is divided into the individual building sections, with a wide, round-arched apse and chancel arch. Throughout the interior there are flat, pine beam ceilings, in the apse with plastered boards under the beams, whilst the chancel, nave and porch have overlying layers of boards. The moulded beams are supported, in the chancel and nave, by voluted brackets and have central hanging knobs along the longitudinal axis of the church.

Frescoes. Two frescoes, on respectively the north wall and above the south door of the nave, were both produced by Niels Skovgaard in 1917, although the latter was painted by his son Hjalte (figs 16–17). The depiction on the north wall, which is an artistic highlight of Niels Skovgaard's work, resembles the good Samaritan. The motif is set in an open and golden desert landscape, under a threatening sky with dark storm clouds. The Samaritan, who has given his mount to the wounded, is supporting the injured person, whose arm and head are resting on the Samaritan's shoulder. To the far right are the priest and the Levite, who showed no mercy, in the distance, making their way out of the picture. The colour scheme involves matt, earthen colours, mainly in nuances of brown, grey and green. In the round-arched tympanum above the south door, in a flowering meadow under a blue sky, is the Lamb of God with a cruciform halo and a Danish flag.

Furnishings. A small number of furnishings are preserved from the old church: a Romanesque baptismal font (fig. 26), a late medieval rood (fig. 25) and a Nuremberg dish from the 1500s, although this was given to the church in the 1700s, probably at Easter in 1710 (fig. 27). The altar candlesticks (fig. 23) are from c. 1650, while the altar set was made in 1765 by Rasmus Rasmussen Møller, Odense, and donated by Christian Cornelius Eilschou and his wife Anna Flye. A †bell from the 16th century (fig. 36) was also hung in the new church but recast in 1907. In addition, two objects are preserved at Koldinghus: a Renaissance pulpit from 1618 and a ★ baptismal jug of tin made by Søren Peter Sørensen (†1846).

When the church was rebuilt in 1880, it was also given new furnishings. Prior to the rebuilding, a fire in 1879 had ravaged the chancel and altarpiece, destroying the Communion table and the confessional chair. The main furnishings date to the time of the reconsecration: the Communion table, the altarpiece (fig. 20) with a painting depicting *Jesus with Martha and Mary* by Peter Nicolaj Møller, Kolding, the pulpit and the pews. A small number of items also date to this time.

The bell was recast in 1907 by L. Andersen, Aarhus, the plaque showing the order of vicars was made by cabinetmaker M. Jacobsen in 1913, the chandeliers are from 1888 (one) and 1916 (two), the votive ship was donated in 1917 and the organ was built in 1922.

In more recent times, a baptismal jug was acquired in 1976; A. Kjersgaard-Nielsen, Kolding, donated the votive ship made by Ditlev Alfred Jensen, Glud, in 1977 (fig. 35); a Communion set was acquired in 1990; and an altar jug made by Sven & Hjørdis Haugaard in 2005.

The latest restoration of the church interior was undertaken in 1987 by the architects Åkjær & Lund. In relation to the furnishings, this included a change in the construction of the pews and relocation of the organ.

However, a major extension and renovation of the church began in May 2024 led by R Arkitekt, Odense, and is expected to be completed in 2026. In this, the Communion table, the altar rail and the pulpit will be replaced, all in granite and made by sculptor Laila Westergaard. New pews, designed by the architects of the renovation, will also be installed, the organ replaced and a new altar painting will be produced by Thomas Kluge.

Sepulchral monuments. From the demolished church, one tombstone is preserved for district official Anders Sørensen and his wife Mette Nielsdatter From, dating to 1650 (fig. 37). Also preserved in the churchyard are two cast iron crosses (figs 39–40), a family burial dating back to 1850 and notably a large monument from 1874, placed in memory of fallen soldiers at the Battle of Kolding in 1849 (fig. 41).

THE DEMOLISHED †CHURCH

Building. The old church was demolished at the end of May 1880. It was a modest structure measuring less than 19 m in length, consisting of an apse, chancel, nave and with a post-medieval porch on the south side (figs 44–46). The church was an ashlar-built building, whose walls rested on a profiled double plinth, all reused in the newly erected church. Of the original openings, only the south door of the nave was in use, but details of the design have not been preserved.

Throughout the church interior, there was a flat beam ceiling, but unlike the exterior, there was no visible separation between the apse and chancel, which seemed to be one. The chancel arch was probably round-arched from the beginning, but seems to have been repaired or expanded.

The porch dated to 1839, when it replaced an earlier one (see fig. 11). It was not high and constructed of small bricks, with a window in the east wall and a segmental-arched entrance door to the south.

Frescoes (fig. 48). Immediately before the church was demolished, several very fragmentary frescoes were revealed in the apse, chancel arch, on the wall above the latter, the north wall of the nave and in the tower arch, all of a late Gothic date or later. The decoration consisted of a depiction of the Day of Judgement in the apse, as well as scenes

from the Passion of Christ on the wall above the chancel arch and the north wall of the nave. A number of interlace ornaments dating to the Renaissance were preserved on the underside of the chancel arch and the wall around the arch. A similar decoration was found in the tower arch. On the south side of the wall above the chancel arch, near the entrance to the pulpit, a large hourglass was depicted, accompanied by the date 1713.

Furnishings. The furnishings of the earlier church building are primarily known from the objects that were transferred to the present church in 1880 (see above). It was stated in 1700, however, that there was a lack of both a confessional chair and parish clerk's chair, and nor was there anywhere to store the altar equipment of the church. In 1735, the church had to be renovated, and the parishioners complained that, in connection with this, there were not enough pews.

The five coats of paint on the rood are the only source regarding the earliest colour schemes of the furnishings. The sources also state that the furnishings were newly painted in 1842 and after this appeared "in every respect decoratively and tastefully renovated". The coats of paint of the rood, with white skin colour and an orange-red loin cloth, may originate from this time, which could indicate that the main pieces of the furnishings were similarly painted white or perhaps pearl coloured, as was often the case at this time.